

Η ΜΗΤΗΡ

Φιλόμοσος ὁμήρου¹.

Ἡ οἰκογένεια ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ἡ βᾶσις καὶ τὸ θεμέλιον τῆς προόδου καὶ εὐημερίας καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ἐν τῷ οἴκῳ ἐξαγιαζέται ὁ γάμος, ἀνυψοῦνται δὲ καὶ ἐξευγενίζονται καὶ ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή. Ὁ ἀνὴρ γίνεται ἐν τῷ οἴκῳ κρείσσων ἑαυτοῦ· διδάσκεται τὴν τάξιν, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν φειδῶ· χαλιναγωγεῖ τὸν ἐγωϊσμόν, τὴν ματαιότητα καὶ τὰ πάθη, ἀσκειῖται δὲ εἰς τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν σωφροσύνην· γινώσκει πρὸς τί ὑπάρχει καὶ διατί ἐργάζεται, ἡ δὲ μέριμνα αὐτοῦ εἰς πρόσκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἀποβάλλει τὸν ἐγωϊστικὸν χαρακτῆρα καὶ παρίσταται ὑπὸ τὴν ὠραίαν περιβολὴν τοῦ φίλτρου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἡ γυνή, φύσει τρυφερὰ καὶ εὐαίσθητος, καθίσταται ἐν τῷ οἴκῳ τρυφερωτέρα καὶ εὐαίσθητοτέρα ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ ἀφοσιώσει πρὸς τε τὸν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα· εὐρίσκει ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῆς προστασίαν· ἐξασφαλίζει τὴν σεμνότητα καὶ ἀξίαν αὐτῆς καὶ ποιεῖται εὐγενῆ τῶν δυνάμεων αὐτῆς χρῆσιν. Ὁ οἶκος, καθόλου εἰπεῖν, εἶνε σχολὴ ἠθικοποιήσεως· ἐν αὐτῷ ἀναπτύσσεται πᾶν ὅ,τι εὐγενές καὶ γενναῖον φέρει ἐν ἑαυτῇ ἡ ἀνθρωπίνη καρδίᾳ· ἐν αὐτῷ ἀναπτύσσονται τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ ἰδίως ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν· ἐν αὐτῷ διδάσκεται καὶ πραγματοῦται τὸ δίκαιον, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τεμένει ἐξεγείρεται ἡ συνείδησις τοῦ παιδὸς καὶ πνέει διὰ παντὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης τὸ συνδέον μετ' ἀλλήλων γονεῖς καὶ τέκνα καὶ ἀδελφοὺς. Ἐν τῷ οἴκῳ ἐξαφανίζεται ἡ εἰδεχθῆς εἰκὼν τοῦ μηδενός, ἣν ἐμπνέει ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ ἐρημία. Ἐν τῷ οἴκῳ πληροῦται τὸ φρικῶδες κενόν, ὅπερ διανοίγει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ ἡ ἀπουσία ὄντος, ὅπερ εἶνε ἱκανὸν νὰ νοήσῃ καὶ αἰσθανθῇ καὶ τὴν χαρὰν καὶ τὴν θλίψιν ἡμῶν, νὰ παραστῇ ἡμῖν ἄγγελος εἰρήνης καὶ παρηγορίας ἐν ταῖς δυσχερεῖαις καὶ τρικυμίαις τοῦ βίου καὶ κατὰ τὴν κρισιμωτάτην τοῦ θανάτου στιγμὴν διὰ χειρὸς τρεμούσης ἐκ συγχιήσεως καὶ λύπης νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν. Ἐν τῷ οἴκῳ εὐ-

¹ Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ.

ρίσκομεν ἀνακούφισιν ὄλων τῶν κοινωνικῶν κακῶν, ἅτινα πικραίνουσι τὸν βίον ἡμῶν. Ἐὰν δ' ὑπάρχη σχετικὴ τις εὐτυχία ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν εὐτυχίαν ταύτην μόνον ἐν τῷ οἴκῳ δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν.

Οὐ μόνον δὲ τῆς τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν λαῶν εὐημερίας καὶ προόδου βάσις καὶ θεμέλιον εἶνε ὁ οἶκος. Ἡ οἰκογένεια εἶνε ἡ ἀρχαιοτάτη μορφή τῆς κοινωνίας· εἶνε τοσοῦτον στενῶς μετ' αὐτῆς ἠνωμένη, ὥστε ἡ πτώσις καὶ ἀνάστασις τῆς οἰκογενείας ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πτώσις καὶ ἀνάστασις τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκογένεια εἶνε ἡ μόνη πηγή τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀκμαίων λαῶν· ἐν αὐτῇ καλλιεργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρεταί. Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἐξ οἰκογενειῶν ὅταν ἄρα ἔχωσι καλῶς αἱ οἰκογένειαι, καλῶς θὰ ἔχη κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ κοινωνία· ὅταν δὲ κακῶς ἔχωσιν αἱ οἰκογένειαι, κακῶς θὰ ἔχη κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ κοινωνία. Ὅταν αἱ οἰκογένειαι εἶνε διεφθαρμέναι, οὔτε νόμοι καὶ διατάξεις, οὔτε πλοῦτη καὶ δυνάμεις ὑλικαὶ δύνανται νὰ σώσωσι τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τοῦ ναυαγίου. Τὸ μυστήριον τῆς προόδου καὶ ἀκμῆς τῶν κοινωνιῶν οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τῶν βασιλέων ὑπάρχει, οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τῶν νομοθετῶν, οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τῶν κατακτητῶν· ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ἐστίᾳ, εἶνε ἐναποτεθειμένον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς. Καὶ περὶ τοῦ ἐνός, τοῦ σπουδαιοτέρου τῶν δύο τούτων παραγόντων πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου καὶ εὐημερίας, περὶ τῆς μητρὸς, προτίθεμαι νὰ λαλήσω πρὸς ὑμᾶς ὡς οἶόν τε συντόμως καὶ περιεκτικῶς. Δὲν θὰ θίξω ἐν τῇ ὁμιλίᾳ μου τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα περὶ γυναικῶν ζητήματα, τὰ περὶ τῆς καλουμένης χειραφετήσεως αὐτῆς, τὰ περὶ τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς καὶ παιδείας, τὰ περὶ τῆς σχέσεώς αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνδρα, τὰ περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς ὡς οἰκοδομοποιήσεως, διότι τὰ ζητήματα ταῦτα οὐδ' ἀκροθιγῶς δύνανται νὰ περιληφθῶσιν ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ὁμιλίᾳ· ἀλλ' οὐδὲ τὴν εὐεργετικὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γυναῖκα θὰ ὑποδείξω· διότι γνωστοτάτη καὶ ἀναντῆρητος ἀλήθεια εἶνε ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα καὶ ἀνέδειξεν αὐτὴν ἀξίαν τοῦ ὑψηλοῦ τίτλου τῆς συζύγου, τῆς οἰκοδομοποιήσεως καὶ τῆς μητρὸς ἐν τῇ χριστιανικῇ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Θὰ ἐξετάσω τὴν γυναῖκα ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς μητέρα, ἥτοι θὰ σκιαγραφήσω τὰ καθήκοντα τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ.

Οὐδὲν ὑπάρχει ἐπὶ γῆς ἱερώτερον καὶ προσφιλέστερον τῆς μητρὸς. Τὸ ὄνομα αὐτῆς εἶνε τὸ πρῶτον, ὅπερ αὐτομάτως, οὕτως εἰπεῖν, προφέρει ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά. Ἐκφράζει ἐν τῇ γλώσσῃ πάντων τῶν

λαῶν οἰοῖται τὴν πρώτην ἔμπνευσιν τῆς καρδίας· τὸ γόητρον αὐτῆς παραμένει διὰ παντός τοῦ βίου ἀμείωτον καὶ ἀμετάβλητον. Ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ κωφεύσῃ εἰς πᾶσαν λέξιν, νὰ μείνῃ ἀναίσθητος εἰς πᾶν ὄνομα· ὑπάρχει ὁμως ὄνομα τι, ὑπάρχει λέξις τις, ἥτις συγκινεῖ αὐτὸν πάντοτε, καὶ ἡ λέξις αὕτη εἶνε ἡ μήτηρ. Δύναται ὁ ἀνθρώπος νὰ λησμονήσῃ τὰ πάντα, καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ λησμονήσῃ τὴν μητέρα αὐτοῦ. Ἡ μήτηρ εἶνε ὁ μόνος ἐπὶ γῆς Θεὸς ἀνευ ἀθέου. Τὸ νεώτερον τῆς ἀμφιβολίας πνεῦμα, ὅπερ οὐδὲν ἐσεβάσθη, ἴσταται μετ' εὐλαθείας ἐνώπιον τῆς μητρὸς. Αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ ὕλισμοῦ ἀπολιθωθεῖσα καρδιά συγκινεῖται πρὸ τῆς κλίνης θησαυροῦς μητρὸς. Ἡ μήτηρ εἶνε ἡ τελευταία ἰδέα, τὸ τελευταῖον ἀσυλον τῆς ἠθικῆς ἀγιότητος. Καὶ ὅταν ἐρείπια κατακλύσωσι τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, μία μόνη εἰκὼν δὲν δύναται νὰ συντριβῇ ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἴσταται στερεὰ καὶ ἀπρόσβλητος, καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε ἡ τῆς μητρὸς. Αὐτὸς ὁ θάνατος δὲν δύναται νὰ ἐξαλείψῃ ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν τὴν ὠραίαν τῆς μητρὸς εἰκόνα. Καὶ ἀπὸ χρόνου μακροῦ ἂν ἀπολέσαμεν αὐτήν, τὸ ὄνομα αὐτῆς παραμένει τοσοῦτον ἱερόν, ὥστε καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δεινότεραις τοῦ βίου στιγμαῖς αἰσθανόμεθα ἀνακούφισιν τοῦ ἄλγους καὶ τῆς λύπης, προφέροντες ἀπλῶς τὸ γλυκὺ τῆς μητρὸς ὄνομα.

Διατὶ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς περιβάλλει τοσοῦτον μυστηριῶδες γόητρον; Διότι ἐκφράζει ὅ,τι ὑπάρχει πολυτιμότερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν· εἶνε ἡ γλυκυτέρα ἐπὶ τῆς γῆς προσωποποίησις τῆς ἀγάπης. Τὸ πρόσωπον τῆς μητρὸς φέρει τὸ ὠραιότερον τῆς ἀγάπης μεῖδιωμα, διότι ἡ καρδιά αὐτῆς φέρει τὸν πλουσιώτερον τῆς ἀγάπης θησαυρόν. Ἡ μητρικὴ καρδιά εἶνε ὁ γενέθλιος τόπος τῆς ἀγάπης ἐκείνης, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἥτις συγκρατεῖ ἡμᾶς καὶ συνέχει ἐν τῷ βίῳ. Τὸ βρέφος, ἐννέα μῆνας περικεκλεισμένον ἐν τοῖς μητρικοῖς σπλάγχχνοις, ἐκοιμάτο ἐννέα μῆνας ἐπὶ τῆς μητρικῆς καρδίας. Ὑπὸ τὴν ζωογόνον τῆς μητρὸς θερμότητα ἐσχηματίσθη ἐν αὐτῇ βαθμὴν τὸ βρέφος· οἱ παλμοὶ τῆς μητρικῆς καρδίας ἐγένοντο ἡ πρώτη ὄθησις τῆς ζωῆς αὐτοῦ· καὶ ὅταν τὸ βρέφος ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ γονίμου ἐκείνου ὕπνου, δν ἐκάθευεν ἐπὶ τῆς μητρικῆς καρδίας, καὶ ὅταν ἡ φύσις, ὑπέκουσα εἰς τοὺς ἀμεταθέτους τοῦ Δημιουργοῦ νόμους, διαρρήξῃ τὸν δεσμὸν τὸν συνέχοντα εἰς τὴν μητέρα καὶ βρέφος, αἱ δύο αὐταὶ ὑπάρξεις ἐξακολουθοῦσι νὰ ἐλκύνωσιν ἀλλήλας διὰ δυνάμεως, ἥς τὸ μυστήριον αἱ μητέρες μόναι γινώσκουσι, καὶ ἥς τὸ γόητρον αἰσθανόμεθα καὶ ἡμεῖς χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῶμεν· αἱ δύο αὐταὶ ὑπάρ-

Ξεις προσεγγίζουσιν ἀλλήλαις, οἶονεὶ ἵνα ἀνεύρωσι τὴν ἐνότητα αὐτῶν, ἐνότητα μυστηριώδη, ἣτις δὲν παύει νὰ ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν χωρισμόν.

Ὅταν ἡ μήτηρ λάβῃ τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ὄν, ὅπερ ἀπεσπάσθη ἐξ αὐτῆς ὡς ἀκτὶς ἐκ τοῦ ἡλίου, ὅταν, θεωροῦσα αὐτὸ διὰ βλέμματος ἀκορέστου, διατελῆ ἐν ἐκστάσει θεωμένη τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα καὶ μεθῦν ἐκ τῶν ἀρωμάτων τῆς καρδίας αὐτῆς, τότε αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῇ δύναμιν ἰσχυράν, ἣτις ὡθεὶ αὐτὴν ἀκατασχέτως πρὸς τὸ βρέφος, ὅπερ καὶ χωρισθὲν αὐτῆς ἔχεται εἰσέτι τῆς μητρὸς διὰ δεσμῶν ἀοράτων, οὓς οὐδεμία χεὶρ δύναται νὰ διαρρήξῃ· καὶ μυστηριώδης τις δύναμις λέγει πρὸς αὐτὴν ἐν τῷ βῆθει τῆς καρδίας, ὅτι τὸ βρέφος τοῦτο τὸ ἐξεληθὸν αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄλλως ἢ διὰ τῆς μητρικῆς ἀγάπης καὶ ν' ἀναπτυχθῇ διὰ τῆς μητρικῆς ἀφοσιώσεως, ὡς ἔζησεν ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς ζωῆς τῆς μητρικῆς καρδίας καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μητρικῶν σπλάγγχνων.

Ὡ τότε νοεὶ ἡ μήτηρ, τίς ὁ προορισμὸς αὐτῆς· τότε νοεὶ ὀρυμψύτως, διατὶ ὁ Δημιουργὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῆς τοιοῦτον πλούσιον θησαυρὸν ἀγάπης· διδάσκεται τότε ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς καρδίας αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ βρέφους, ὅτι ἡ ἀγάπη εἶνε ὁ ἰδιόζων νόμος τῆς ζωῆς αὐτῆς. Ὡς ὁ χυμὸς ῥέει καὶ διαχέεται ἐκ τοῦ δένδρου εἰς τὰ φύλλα, ἵνα μεταβληθῇ εἰς ἄνθη καὶ προπαρασκευάσῃ τοὺς καρπούς, οὕτως ἡ μήτηρ, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγένετο μήτηρ, ἐνόησεν ὅτι ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ ῥέῃ ἀκαταπαύστως ἐκ τῆς καρδίας αὐτῆς, ἵνα δυνηθῇ νὰ διαπλάσῃ τὸ ὄν ἐκεῖνο, ὅπερ ἔσται ποτὲ τὸ ὠραιότερον τῆς ζωῆς αὐτῆς ἄνθος καὶ ὁ γλυκύτερος καρπὸς τῆς καρδίας αὐτῆς. Δύναμις τις ἐσωτερικὴ λέγει πρὸς τὴν μητέρα· ὀφείλεις ν' ἀγαπᾶς· ἡ δὲ καρδιά λέγει πρὸς αὐτὴν· εἶνε ἀνάγκη ν' ἀγαπᾶς· ἐν τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ εὐρίσκεις τὴν εὐτυχίαν σου. Καὶ τῷ ὄντι πόσον ἀγαπᾷ ἡ μήτηρ τὸ τέκνον τοῦτο, ἐν ᾧ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ὅτι ζῆ καὶ σκιρτᾷ! Ὁ ἀνὴρ πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο τῆς μητρικῆς ἀγάπης, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν διὰ λόγων καὶ ὅτι μία μόνη λέξις ἀρκεῖ ἴσως νὰ παραστήσῃ ἀσθενῶς τὴν ἀγάπην ταύτην, καὶ ἡ λέξις αὕτη εἶνε ἡ μήτηρ.

Τὸ γόητρον λοιπὸν τὸ περιβάλλον τὴν μητέρα εἶνε ἡ ἀγάπη· καὶ τῆς ἀγάπης ταύτης ἡ μήτηρ εἶνε ἡ γλυκύτερα καὶ φυσικωτέρα ἐκφρασις. Τίς δ' ὁ λόγος τῆς ἀγάπης ταύτης; Διατὶ ὁ Δημιουργὸς ἐνεφύτευσε εἰς τὴν μητρικὴν καρδίαν τοιαύτην ἀγάπην; Οὐχὶ βε-

θαίως ἀνευ σκοποῦ τινος. Ἐπλάσθη ἡ μήτηρ ἵνα ἀγαπᾷ, διότι ὁ βίος αὐτῆς προωρίσθη νὰ εἶνε ὄλος ἀφοσιώσις. Ἡ μήτηρ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀγαπᾷ, διότι ἀνευ τῆς ἀγάπης δὲν δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ὕψιστον καὶ δυσχερέστατον τοῦ βίου αὐτῆς προορισμόν, ὅστις συνίσταται εἰς τὴν ἀφοσιώσιν. Αἰσθάνεται ἡ μήτηρ, ὅτι ἐκλήθη ν' ἀγαπᾷ, διότι ἐκλήθη νὰ ὑπομένῃ θυσίας, καὶ πρὸς τοῦτο ἐδόθη αὐτῇ ἡ ἀγάπη. Ἐνταῦθα ἔγκειται τὸ ἀπαράβλητον μεγαλεῖον, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ εὐγένεια τῆς μητρὸς. Καθὼς δὲ πᾶσα ἀληθὴς εὐγένεια οὕτω καὶ ἡ τῆς μητρὸς ὡς νόμον ἔχει τὴν ἀφοσιώσιν καὶ ὡς καθήκον τὴν θυσίαν. Ἡ ἀφοσιώσις εἶνε ὅ,τι ὑπάρχει ἐξοχώτερον καὶ δυσχερέστερον ἐπὶ τῆς γῆς. Δικαίως θαυμάζομεν τὴν ἀφοσιώσιν καὶ τὴν θυσίαν, διότι ἡ ἀφοσιώσις νικᾷ τὸν σύμφυτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐγωϊσμόν καὶ ἀναδεικνύει ἔργα ἡρωϊκᾶ. Ἡ γυνὴ καὶ μάλιστα ἡ μήτηρ αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀφοσιώσεως, εἶνε οἶονεὶ ἐμπαθῆς ἐν τῇ ἀφοσιώσει. Ἀνευ ἀφοσιώσεως ἡ γυνὴ φαίνεται ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ζήσῃ, καὶ τοῦτο, διότι τὸ κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα εἶνε ἡ ἀγάπη.

Ἡ ἀγάπη εἶνε ἡ μεγίστη ἐν τῷ κόσμῳ δύναμις· δι' αὐτῆς τελεῖται πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ δυσχερές· αὐτὴ καθιστᾷ τὸ φορτίον ἐλαφρὸν καὶ μετατρέπει τὸ πικρὸν εἰς ἡδύ· αὐτὴ φέρει εἰς πέρας ὅ,τι φύσις καὶ λογικὸν διακηρύττουσι πολλάκις ἀνέφικτον καὶ ἀδύνατον. Ὁ σοφὸς κατέχει τὴν δύναμιν μετὰ κόπου ἀκαταβλήτου νὰ χαράξῃ αὐλακὰ ἐν τῷ ἀγρῷ τῆς ἐπιστήμης· διατὶ; διότι ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν. Ὁ καλλιτέχνης, ἵνα δημιουργήσῃ καλλιτέχνημά τι, ἀναπτύσσει θάρρος πρὸς ἐργασίαν, ἣτις ἡδύνατο νὰ συντρίψῃ ἀπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου· διατὶ; διότι ἀγαπᾷ τὸ ὠραῖον, τὸ ἰδεῶδες. Ὁ πολεμιστὴς ἀντλεῖ ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ τὴν ἔμπνευσιν ἡρωϊσμοῦ, ὅστις φαίνεται ἀνώτερος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας· διατὶ; διότι ἀγαπᾷ τὴν πατριδα, τὴν δόξαν. Ἐν αὐτῇ τῇ ἀψύχῃ φύσει ἡ ἀγάπη ἡ ἔμφυτος ἀπεργάζεται θαυμάσια. Ἡ ἀγάπη κρατεῖ ἡμέρας ὄλας αἰχμάλωτον τὸ πτηνόν, ὅπερ φύσει ἐπιθυμεῖ νὰ ἵπταται, καὶ ὑποβάλλει αὐτὸ εἰς κόπους καὶ θυσίας, αἵτινες ἐκπλήσσουν ἡμᾶς.

Τίς ἡ ἀνάγκη πλειοτέρων; Ὡς νόμον καθολικὸν ἐν τῇ δημιουργίᾳ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἣτις ἐξηγεῖ ἡμῖν τὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμόν τῆς γυναικός, ἥτοι ὅτι ἐκεῖ ἔνθα ὁ Δημιουργὸς ἐνεφύτευσε αἰσθημα μέγα ἀγάπης ἔδωκε καὶ προορισμόν μέγαν, ἀπαιτοῦντα μεγάλας θυσίας.

Ἡ μήτηρ λοιπὸν ἔλαβε τὸν θησαυρὸν τῆς ἀγάπης, διότι ἔχει τὴν

κλησιν τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς θυσίας. Τίς δ' ἐπιβάλλει τὴν ἀφοσιώσιν ταύτην, εἰς ἣν ὁ Δημιουργὸς ἐκάλεσεν αὐτήν, ἐμφυτεύσας εἰς τὴν καρδίαν αὐτῆς τὴν μεγάλην ταύτην δύναμιν τῆς ἀγάπης; Ἐπιβάλλει αὐτὴν αὐτὴ τῆς μητρὸς ἢ ἰδιότης. Ἡ μήτηρ ἔχει τὴν κλησιν τῆς θυσίας, διότι ἐν τῷ οἴκῳ ἔχει τὴν κλησιν τῆς τεκνογονίας· ἀφοσιούται ἡ μήτηρ καὶ ὑπομένει, διότι παράγει τὴν ζωὴν. Ἡ λειτουργία αὐτῆς τῆς μητρὸς ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς θυσίας. Ὁ νόμος τῆς ζωῆς καὶ τῆς παραγωγῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι εἶνε ἡ θυσία. Οὐδὲν μέγα καὶ ἔξοχον παράγεται ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ θυσίας. Ἡ θυσία δὲ εἶνε ἀνάλογος τοῦ παραγομένου. Ἄν ἡ θυσία εἶνε πανταχοῦ ὄρος ὑπάρξεως, πολὺ περισσότερον ἐν τῷ οἴκῳ. Ἴνα ὑπάρξῃ τι καὶ ζῆση καὶ ἀναπτυχθῇ, ἀπαιτεῖ θυσίαν· ἀλλὰ πολλῶ μείζονας ἀπαιτεῖ θυσίας τὸ φέρειν εἰς τὴν ζωὴν τὸν ἄνθρωπον, ὅστις εἶνε ἡ κορωνὶς τῆς δημιουργίας. Εἰς τὸν ἄνδρα ἐλέχθη: «Ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου». Εἰς δὲ τὴν γυναῖκα: «Ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα». Εἶνε τοῦτο βουλή θεία, εἶνε νόμος φυσικὸς ἀμετάστρεπτος. Καθὼς ἡ γῆ δὲν παράγει καρποὺς ἄνευ τοῦ ἰδρώτος τοῦ γεωργοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ δὲν παράγεται ἄνευ τῆς λύπης καὶ τῆς ὀδύνης τῆς γυναικός. Ἡ γυνὴ προωρίσθη εἰς μείζονας λύπας καὶ θυσίας ἢ ὁ ἀνὴρ· διότι εἶνε ἡ ζωσα πηγὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἀφωσιωμένα ἐργάτις τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου τοῦ Δημιουργοῦ, ἦτοι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γυνὴ λοιπὸν ἐπροικίσθη διὰ μείζονος ἢ ὁ ἀνὴρ ἀγάπης· διότι οὕτω μόνον δύναται ἐν αὐταπαρνήσει νὰ ὑπομένῃ τὰς ὀδύνας καὶ τὰς λύπας, εἰς ἃς ὑποβάλλεται παρέχουσα τὴν ζωὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἄλλὰ καὶ πρὸς ἄλλον σκοπὸν ἐδόθη εἰς τὴν γυναῖκα ἡ ἀγάπη, πρὸς τὸ θηλάζειν τὸ τέκνον αὐτῆς. Τὸ θηλάζειν εἶνε ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς γεννήσεως, εἶνε νόμος καθολικὸς τῆς θείας Προνοίας. Ἡ μήτηρ θηλάζουσα συνεχίζει τὸ ἔργον αὐτῆς· ἐξακοῦθη νὰ διαπλάττῃ καὶ ἀναπτύσῃ τὸ τέκνον αὐτῆς ποτίζουσα αὐτὸ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἥτις σκοπιμώτατα ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ πλησίον αὐτῆς ἐκείνης τῆς καρδίας, ἐξ ἧς τὸ βρέφος ἠντλησε τὴν ζωὴν. Καθὼς ὅτε ἡ μήτηρ ἔφερε τὸ τέκνον ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς, οὕτω καὶ νῦν ἐξακολουθεῖ νὰ μεταγγίξῃ τὸ αἷμα καὶ τὴν σάρκα αὐτῆς εἰς τὸ τέκνον· γίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μήτηρ. Τὸ καθήκον τῆς μητρὸς τοῦ θηλάζειν τὸ τέκνον εἶνε τοσοῦτον φυσικὸν καὶ ἱερόν· ἀνταποκρίνεται τοσοῦτον καλῶς εἰς τὰς βουλὰς τῆς θείας Προνοίας καὶ εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ὥστε ἡ μήτηρ ἢ ἐκουσίως ἀρνούμενη

αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν φοβερωτέραν δυσαρμονίαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς καθολικῆς ἁρμονίας, καὶ ἀποστερεῖ αὐτὴ ἐαυτὴν τὴν μεγαλητέραν τιμὴν, τὸ ἐξοχώτερον κόσμημα. Ἡ μήτηρ τῷ ὄντι περιβάλλεται ἀπασάν αὐτῆς τὴν λαμπρότητα καὶ ἀπαστράπτει ἀπασα αὐτῆς ἢ καλλονὴ τότε, ὅταν φέρῃ ἐν ἀγκάλαις τὸ βρέφος, κατακεκλιμένον ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῆς καὶ ἀντλοῦν τὴν ζωὴν ἐκείνην, ἣν ἡ μήτηρ μεταδίδει εἰς αὐτὸ πάντοτε διὰ γάλακτος θρεπτικοῦ, ὡς παρεῖχεν αὐτὴν δι' αἵματος δημιουργικοῦ. «Ἡ φύσις, λέγει ὁ Janet, θέσασα εἰς τὸν κόλπον τῆς μητρὸς τὴν πηγὴν τῆς πρώτης καὶ γλυκείας τροφῆς τοῦ τέκνου, ἠθέλησε νὰ συνάψῃ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ τέκνου σχέσιν στενοτάτην καὶ ἀδιάρρηκτον» (La famille, σ. 111).

Ὁ Ῥουσσὸ εἶνε ὁ πρῶτος ὑποκινήσας τὸ ζήτημα, ἂν πρέπει αἱ μητέρες νὰ θηλάζωσι τὰ τέκνα· μετὰ δυνάμει δὲ λόγου ἐκτάκτου ὑπεστήριξεν ὅτι αἱ μητέρες διαπράττουσιν ἔγκλημα περιφρονοῦσαι τὸν νόμον τοῦ θηλάζειν, ὃν αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐνεχάραξεν ἐν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ. Καὶ εἶνε μὲν ἀδιαφιλονικήτως τὸ θήλασμα ἐν τῶν ἱερωτέρων τῆς μητρὸς καθήκοντων· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη διδάσκει, ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου ἀποβαίνει ἀδύνατος καὶ ὀλεθρία· ὅταν λ. χ. ἕνεκα νοσημάτων κληρονομικῶν ἢ οἰασδήποτε γενικωτέρας νόσου ἢ παθήσεως τοῦ μητρικοῦ ὄργανισμοῦ ἐπαπειλῆται διὰ τοῦ θηλασμοῦ ἡ ὑγεία καὶ ἡ ζωὴ καὶ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ τέκνου. Ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δὲν δύναται τις ν' ἀπαιτηθῇ, ὥστε ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς ν' ἀποβῇ πηγὴ θανάτου. Ἀλλὰ μὴ καὶ ὅταν ἡ μήτηρ ἀναγκάζεται ἐκ τῶν εἰρημένων λόγων νὰ μὴ θηλάξῃ τὸ τέκνον, δὲν δύναται νὰ ἐκπληροῖ τὰ μητρικὰ αὐτῆς καθήκοντα, μεριμνῶσα καὶ φροντίζουσα περὶ τοῦ τέκνου αὐτῆς; Συγγραφεὺς ἐπιφανής, ὁ St. Marc Girardin, ἐν ταῖς μελέταις αὐτοῦ περὶ τοῦ Αἰμιλίου τοῦ Ῥουσσὸ λέγει ὀρθότατα τὰ ἑξῆς: «Ἐν τῇ μητρὶ ὑπάρχουσι δύο τινα, τὸ γάλα τῆς τροφοῦ καὶ τὸ φίλτρον τῆς μητρὸς. Ὁ Ῥουσσὸ ἀπαιτεῖ τὸ ἓν, ἵνα ἔχῃ τὸ ἕτερον. Τὸ θήλασμα εἶνε τὸ ὀλιγώτερον τοῦ μητρικοῦ καθήκοντος. Ὑπάρχουσι πολλαὶ γυναῖκες, αἵτινες εἶνε μὲν καλὰί τροφοί, ἀλλὰ μέτριαι μητέρες· ἔχουσι τοὺς μαστοὺς πλήρεις, ἀλλὰ τὴν καρδίαν ξηράν. Τούναντίον ὑπάρχουσι πολλαὶ γυναῖκες, αἵτινες εἶνε μὲν κακαὶ τροφοί, ἀλλὰ κάλλισται μητέρες, ἦτοι ἀγαπῶσι τὸ τέκνον τοῦ τέκνου αὐτῶν, τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα, τὰ πρῶτα μειδιάματα καὶ τοὺς ψελλισμοὺς αὐτοῦ, αἵτινες παραχωροῦσιν εἰς τὴν τροφὸν μόνον τὸ γάλα, ἀλλὰ φυλάττουσι δι' ἐαυτὰς τὰς λοιπὰς μερίμνας, μερίμνας οὐχὶ εὐ-

τελείς, διότι εἶνε τὸ δείγμα ἡδέος καὶ μεγάλου καθήκοντος μεθ' ὑπομονῆς ἐκπληρουμένου (Saint-Marc Girardin, Revue des Deux Mondes, dec. 1854). Ἡ ἔλλειψις λοιπὸν τοῦ θηλάσματος δὲν εἶνε πάντοτε δείγμα ἐλλείψεως μητρικῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως. Δεικνύει ὅμως ἔλλειψιν ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως, ὅταν ἡ μήτηρ ἄνευ οἰασθήποτε ἀνάγκης παραμελῇ τὸ ἱερὸν αὐτῆς τοῦτο καθήκον. Ναί, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ μήτηρ ἀληθῆς ἐν τῇ εὐγενεῖ τῆς λέξεως σημασία ἡ μήτηρ ἐκείνη, ἥτις, ἵνα ἀπλῶς ἀποφύγῃ τὰς θυσίας καὶ τοὺς κόπους, οὓς ἀπαιτεῖ τὸ θήλασμα, ἵνα παραδοθῇ ἀκωλύτως εἰς τὰς τέρψεις καὶ ἀπολαύσεις τοῦ βίου, ἵνα μὴ τυχὸν παραβλάψῃ τὴν σωματικὴν αὐτῆς λεπτότητα καὶ κομψότητα, ἢ χάριν ματαιίας καὶ ἀλόγου ἐπιδείξεως, ἐμπιστεύεται τὸ τέκνον αὐτῆς εἰς τροφὸν ἐπιβλάβῃ πολλάκις ἀνυπολογίστῳ καὶ τοῦ τέκνου καὶ ἑαυτῆς καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐγκλημα μέγα διαπράττει ἡ μήτηρ ἐκείνη, ἥτις ἄνευ λόγου στερεῖ τὸ τέκνον αὐτῆς τὸ μητρικὸν γάλα, ὅπερ κατὰ τὴν ἐπιστήμην εἶνε τὸ μόνον κατάλληλον εἰς τὴν διατροφήν τοῦ νεογνοῦ, διότι περιέχει εἰς τὰς αὐτὰς ἀναλογίας τὰ πρῶτα στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ αἷμα, ὅπερ πρὸ μικροῦ, ἐν τῷ μητρικῷ κόλπῳ κέκλεισμένου τοῦ παιδίου, ἐπλήρου τὰς φλέβας αὐτοῦ. Ὅταν ἡ μήτηρ θηλάζῃ τὸ τέκνον, οὐδεμίαν ἐπέρχεται ἀλλαγὴν διαίτης, οὐδεμίαν προσβολὴν αἰφνιδία τῶν ὀργάνων, οὐδεμίαν ἀπότομος μετὰβασιν ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἕτερον εἶδος βίου. Τὸ πρῶτον εἰς τοὺς μαστοὺς ἐκκρινόμενον γάλα εἶνε τὸ μόνον κατάλληλον εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετόν. Ποία τροφὸς δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν μητέρα; Τὸ γάλα αὐτῆς εἶνε πεπαλαιωμένον κατὰ μῆνας ἢ καθ' ἑβδομάδας τοὐλάχιστον ἄρα ἀκατάλληλον ἢ καὶ ἐπιβλαβέστατον εἰς τὸ τέκνον. Πόσα δὲ νοσήματα θανατηφόρα μεταφυτεύονται εἰς τὸ τέκνον ὑπὸ τῆς τροφῆς! Ποία δὲ ἠθικὴ προσγίνεται βλάβῃ εἰς τὸ τέκνον, παραδιδόμενον εἰς χεῖρας τροφῆς, ἢς τὴν καρδίαν δὲν διαθερμαίνει τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς μητρικῆς ἀγάπης! Ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑγείαν ἐκθέτουσιν εἰς κίνδυνον αἱ μὴ θηλάζουσαι μητέρες. Αὐταὶ μᾶλλον ἢ αἱ θηλάζουσαι εἶνε ἐκτεθειμέναι εἰς πάντα τὰ παροδικὰ ἢ χρόνια νοσήματα τὰ μετὰ τὸν τοκετόν συνήθως ἀναφαινόμενα. Εὐτυχεῖς αἱ κοινωναί, ἔτι δ' εὐτυχέστεραι αἱ μητέρες ἐκεῖναι, ὧν ἡ ὑγεία καὶ τὸ μητρικὸν φίλτρον ἐπιτρέπουσιν αὐταῖς νὰ θηλάζωσι μόναι τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ νὰ ἐξακολουθῶσιν ἐκτὸς τοῦ μητρικοῦ κόλπου αὐτῶν τὴν ἐν αὐτῷ ἀρξαμένην πλάσιν! Αὐταὶ εἶνε ἀληθεῖς μητέρες (Τὸ καθήκον τῶν μητέρων, ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Γ. Πούμπουρα, σ. 28 - 30). Δυστυχεῖς τούναν-

τίον αἱ κοινωναί, ἔτι δὲ δυστυχέστεραι αἱ μητέρες ἐκεῖναι, αἵτινες τοσοῦτον κατέπνιξαν ἐν ἑαυταῖς τὸ ἀκαταπόνητον αἰσθημα τῆς μητρικῆς ἀγάπης, ὥστε ἄνευ ἀνάγκης καὶ ἀπλῶς χάριν ἐγωιστικῶν λόγων σκληρῶς καὶ ἀπανθρώπως παραδίδουσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς χεῖρας μισθωτάς. «Ἄν, λέγει ὁ Janet, ἂν ἡ μήτηρ ἠσθάνετο τὴν καρδίαν κεκλεισμένην εἰς ἐκπλήρωσιν ἱεροῦ μητρικοῦ καθήκοντος, ἔπρεπε νὰ διασχίσῃ αὐτὴ αὐτὴ τὴν καρδίαν αὐτῆς, ἵνα ἐκρεύσωσιν ἐξ αὐτῆς αἱ ταφεῖσαι πηγαὶ τῆς μητρικῆς ἀγάπης» (P. Janet, La Famille, σ. 112).

Τρίτον τῆς μητρὸς καθήκον, ὅπερ ἀπαιτεῖ μείζονας θυσίας καὶ ἀφοσιώσιν, εἶνε τὸ τῆς ἀνατροφῆς. Ἡ μήτηρ, δοῦσα τὴν ζωὴν εἰς τὸ τέκνον καὶ θρέψασα αὐτὸ διὰ τοῦ ἰδίου γάλακτος, ὀφείλει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον αὐτῆς, ἀνατρέφουσα τὸ τέκνον. Ἡ μήτηρ, ἥτις δὲν ἀνέθρεψε, δὲν εἶνε μήτηρ ἐν τῇ ὠραιότητι τῆς λέξεως ἐννοία· εἰς τὸ ἀτελὲς μείναν ἀριστοτέχνημα δὲν ἔθηκεν ὅ,τι παρέχει αὐτῷ τὸ πλήρωμα τοῦ κάλλους, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἡ ἀνατροφή εἶνε ἡ πληρεστέρα ἐκδήλωσις τοῦ νόμου τῆς θυσίας, ὅστις εἶνε τὸ καθήκον καὶ ἡ δόξα τῆς μητρὸς.

Εἶνε ἀληθῶς μέγα καὶ δυσχερέστατον τὸ ἔργον τῆς ἀνατροφῆς. Τὸ ἄνθος αὐξάνει καὶ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὸν ἰδρώτα τοῦ κηπουροῦ, ὅστις ἀρδεύει καὶ καλλιεργεῖ αὐτό· τὸ τέκνον αὐξάνει καὶ ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὰς περιποιήσεις καὶ μερίμνας τῆς μητρὸς, ἥτις παιδαγωγεῖ αὐτὸ καὶ ἀνατρέφει. Εὐτυχεῖς αἱ μητέρες ἐκεῖναι, αἵτινες ὑπέστησαν κόπους καὶ θυσίας ὑπὲρ τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων αὐτῶν! Εὐτυχεῖς αἱ μητέρες ἐκεῖναι, αἵτινες ἔχυσαν δάκρυα ἵνα ἀναθρέψωσι τὰ τέκνα αὐτῶν! δάκρυα γόνιμα, ἅτινα πίπτουσιν ἐπὶ τῶν τρυφερῶν τούτων καρδιῶν ὡς ἡ δρόσος τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθέων· ἡ δρόσος αὐτῆ τῶν δακρύων καὶ ἡ μαρμαρυγὴ αὕτη τῆς ἀγάπης, ἥτις ἐξέρχεται ἀκαταπαύστως ἐκ τῆς μητρικῆς καρδίας, θ' ἀποβῶσι ποτε ἡ ζωὴ, τὸ κάλλος, τὸ μεγαλεῖον τῶν τέκνων· ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα, καρπὸς εὐλογημένος τῆς ἀγάπης, γενομένης θυσίας, θ' ἀποβῶσι ποτε καὶ αὐτὰ ἡ δόξα, ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐλογία τοῦ οἴκου.

Ὁ χρυσοῦς αἰὼν, ὃν οἱ μὲν ποιηταὶ ἐφαντάσθησαν ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τῷ λίκνῳ τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ δὲ φιλόσοφοι ἐζήτησαν ἐν τῷ μέλλοντι, ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ χρυσοῦς οὗτος αἰὼν ὑπάρχει ἐν τῷ παρόντι, ἐκεῖ, ἔνθα τὸ τέκνον μειδιᾷ. Ἡ παιδικὴ ἡλικία εἶνε ὁ ἐπιγεῖος ἡμῶν παράδεισος. Ἀκαταπαύστως ῥίπτομεν ἐκεῖ τὸ βλέμμα, ἢ διὰ νὰ θρηνησωμεν τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ, ἢ διὰ νὰ

ἀντλήσωμεν δυνάμεις ἐκ τῆς ἀναμνήσεως αὐτοῦ. Τὰ παιδία εἶνε ἡ προσωποποίησις τῆς ἀθωότητος καὶ καθαρότητος τῆς καρδίας· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ τὰ παιδία προβάλλει ὡς πρότυπον τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ, λέγων· «Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. ιη', 3). Τὰ παιδία ἀγνοοῦσι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν· οὔτε ἀγαθὰ εἶνε οὔτε κακά· ἀλλὰ δύνανται νὰ γείνωσιν ἢ καλὰ ἢ κακὰ ἀνκλόγως τῆς ἐπιρροῆς τῶν περὶ αὐτά. Δὲν εἶνε λοιπὸν ἀδιάφορον, ἂν καλῶς ἢ κακῶς διευθύνονται τὰ πρῶτα αὐτῶν βήματα. Ἡ παιδικὴ ἡλικία εἶνε τὸ μέλλον περικεκαλυμμένον· εἶνε τράπεζα κενή, ἐφ' ἧς ἀνεξιτήλως ἐγχαράσσουσιν οἱ γονεῖς, μάλιστα ἡ μήτηρ, τὸ καλὸν ἢ τὸ κακόν. Ναί, ἡ μήτηρ· διότι κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, καθ' ἣν πρὸ πάντων αἱ ἐντυπώσεις εἶνε ἰσχυραί, τὸ παιδίον παραμένει τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου παρὰ τῆ μητρὶ. Αἱ ἀκατάπαυστοι ἀνάγκαι τοῦ τέκνου κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἀπαιτοῦσι τὴν διαρκῆ παρουσίαν, τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μέριμναν τῆς μητρὸς. Ἡ μόλις καταληπτὴ διάλεκτος τοῦ παιδίου εἶνε προσιτὴ μόνον εἰς τὴν μητέρα. Εἶνε τῷ ὄντι ἔκτακτος ἡ δύναμις, ἣν ἡ μήτηρ ἐξασκεῖ ἐπὶ τὰ τέκνα. Δι' αὐτῶν ἐπιδρῶσιν αἱ μητέρες ἐπὶ τὸ ἀπώτατον μέλλον. Τὰ καλὰ σπέρματα, ἅτινα αἱ μητέρες ρίπτουσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν τέκνων, ἀναπτύσσονται καὶ παράγουσι καρποὺς ωραίους δι' ἀναριθμῆτων γενεῶν. Τὴν ἀναντίρρητον ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν αἱ μητέρες. Ὅταν ἡ μήτηρ ἔχῃ πάντοτε συνειδησιν τῆς ὑψίστης αὐτῆς δυνάμεως, οὐδέποτε θὰ ζητήσῃ σφαῖραν ἐνεργείας ἄλλην ἢ ἐκείνην, ἣν ὁ Θεὸς ὥρισεν εἰς αὐτὴν ἐν τῷ οἴκῳ· οὐδέποτε θὰ ἐκλάβῃ τὴν οἰκογενειακὴν ἐστίαν κέντρον ἐνεργείας πολὺ περιωρισμένον, ὥστε ν' ἀναπτύξῃ τοὺς θησαυροὺς τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ αὐτῆς. Ἡ μήτηρ ἐν τῷ οἴκῳ εἶνε ἐστία φωτὸς καὶ θερμότητος, ἣτις φωτίζει καὶ θερμαίνει τὰ τέκνα, ὡς ὁ ἥλιος διαχέει φῶς καὶ θερμότητα εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν πλανήτας. Ἡ μήτηρ ἐπενεργεῖ κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῆς καρδίας· τὸ ἠθικὸν μέλλον τοῦ παιδὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μητρὸς μάλιστα. Ἡ μήτηρ εἶνε ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ, ὅστις καθοδηγεῖ τὸ τέκνον ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτοῦ καὶ οὐτινος ἡ καθοδηγοῦσα ἀκτίς ὑπ' οὐδεμιᾶς θινέλλης ἐπισκοπίζεται. Αὐτὴ ἡ μήτηρ πρέπει νὰ ὀδηγῇ τὰ τέκνα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας αὐτῶν καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐμπιστευῆται αὐτὰ εἰς πρόσωπα ξένα, ὧν τὸ ἠθικὸν φρόνημα εἶνε ἐλάχιστα ἀνεπτυγμένον καὶ ἅτινα εἶνε ὅλως ἀνάξια τοιαύτης ἐμπιστοσύνης. Ὅταν ἡ μήτηρ κατέχῃ πολυτίμους ἀδάμαντας, φροντίζει αὐτὴ ἡ

ἰδία νὰ διαφυλάττῃ αὐτοῦς, οὐδ' ἐμπιστεύεται αὐτοὺς εἰς χεῖρας ξένων· ἀλλ' εἶνε ἄρα γε τὰ τέκνα ἀδάμαντες μικροτέρας ἀξίας ἐκείνων, οἵτινες κοσμοῦσι τὴν κόμην καὶ τοὺς βραχιόνας, καὶ ἡ προσέγγισις χειρῶν ξένων εἶνε ὀλιγώτερον ἐπιφοβὸς εἰς τὰ τέκνα ἢ εἰς τὰ κοσμήματα;

Ἐπάρχουσι δυστυχῶς μητέρες, αἵτινες, θέλουσαι νὰ δικαιώσωσιν ἑαυτὰς ἐπὶ τῇ παραμελήσει τῶν ἱερῶν αὐτῶν καθηκόντων, ἰσχυρίζονται ὅτι δῆθεν αἱ πρῶται ἐντυπώσεις ἐξαλείφονται βραδύτερον διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς κοινωνίας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ματαιοῦνται ἐνίοτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ αἱ ἐλπίδες τῆς πρώτης ἡλικίας δι' ἧς τὸ κακὸν παράδειγμα ἐξασκεῖ ὀλεθρίας ἐπιρροῆς ἐπὶ τὸ τέκνον, ἀλλ' ἡ πείρα διδάσκει ὅτι αἱ ἐκ τῆς μητρὸς πρῶται ἐντυπώσεις τοσοῦτον βαθείας ρίπτουσι ρίζας ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδός, ὥστε οὐδεμίαν ἐπιρροὴν δύναται ἔπειτα νὰ ἐξαλείψῃ αὐτὰς ὀλοσχερῶς.

Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς, καὶ ὅταν αὕτη παραμεληθῇ, οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ δύναται ν' ἀναπληρώσῃ αὐτήν. Τὸ παιδίον δὲ ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ δεκτικώτατον ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἐχει πρῶτον ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς γονεῖς, ἧς ἄνευ ἡ ἀγωγή θὰ ἦτο ἀδύνατος. Οἱ γονεῖς εἶνε οἶον οἱ θεοὶ τοῦ παιδίου· οἱ λόγοι αὐτῶν εἶνε δι' αὐτὸ χρησμοί, δόγματα ἀναμφισβήτητα. Ἐπειτα τὸ παιδίον δέχεται εὐχερέστατα καὶ διατηρεῖ τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες διὰ τοῦτο καὶ μένουσιν ἀνεξάλειπτοι.

Τίς δ' ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς; Τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ πρὸ πάντων ἡ μήτηρ· διότι, ὡς ἐλέχθη, ἐξ αὐτῆς πρὸ πάντων ἐξαρτᾶται ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων καὶ αὐτὴ διὰ τοῦτο ὑπέχει τὸ μέγιστον τῆς εὐθύνης. Ἡ ἀνατροφή σκοπεῖ ν' ἀναπτύξῃ τὸν ὅλον ἀνθρωπον, ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἀνατροφή σκοπεῖ νὰ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν ψυχὴν, ἥτοι νὰ προαγάγῃ ἠθικῶς τὸν ἀνθρωπον. Ὁ ἀληθὴς πολιτισμὸς δὲν συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὴν ὑλικὴν πρόοδον, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν ἐξευγενισμόν τῶν ἠθῶν. Δύναται κοινωνία τις νὰ περιλαμβάνῃ ἐν ἑαυτῇ πᾶν τὸ ἀποτελοῦν τὴν θαυμασίαν ὑλικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἂν τὰ ἦθη αὐτῆς εἶνε διεστραμμένα, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀληθῶς πεπολιτισμένη κοινωνία. Τὸ κριτήριον τῆς κοινωνικῆς τελειοποιήσεως, τὸ βαρόμετρον τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ εἶτε ἡ ἠθικὴ πρόοδος. Τὴν ἠθικὴν ταύτην πρόοδον ἐπιδιώκει ἡ ἀνατροφή. Βεβαίως τὸ τέλειον ἐν τῇ ἠθικῇ εἶνε ἀνέφικτον ἐν ἀνθρώποις· ἡ ἠθικὴ ὁμῶς τελειοποιήσις δὲν εἶνε χίμαιρα. Πᾶς ἀνθρωπος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ τε-

λείου, πρὸς δ' σπεύδει. Τοῦτο καταδεικνύει ἢ ἐν ἡμῖν τελουμένη διη-
νεκῆς πάλη μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ. Τοῦτο μαρτυροῦσιν οἱ ἔλεγχοι
τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ συναίσθησις ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ εἴμεθα κρείσ-
σονες ἡμῶν αὐτῶν.

Τὴν τάσιν ταύτην πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόοδον καὶ τελειοποίησιν τὴν
καθεύδουσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδίου πρέπει νὰ ἐξεγείρῃ ἡ ἀνατροφή.
Πρὸς τοῦτο δὲ ἡ ἀνατροφή πρέπει ν' ἀπομακρύνῃ ἐνωρὶς πᾶσαν ἐπι-
βλαβὴ ἐπιρροήν. Ἀλλὰ ποσάκις, ὡς μὴ ὄφειλεν, ἡ ἐπιβλαβὴς αὕτη
ἐπιρροή προέρχεται ἐξ αὐτῶν τῶν γονέων· διότι ἀγνοοῦσι πολλάκις
τί θέλουσιν οἱ γονεῖς· διότι ὀρμῶνται ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῆς στιγ-
μῆς ἢ τῶν ἐκτός· διότι οὐδὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς μόνιμον καὶ βέ-
βαιον. Κανονίζουσι τὴν ἀνατροφήν τῶν τέκνων αὐτῶν κατὰ τὰς ἐσω-
τερικὰς διαθέσεις ἢ κατ' ἃ ἀπλῶς βλέπουσιν ἢ ἀκούουσιν. Ἐκ τοι-
αύτης ἀβεβασίας καὶ ἀσταθοῦς ἀνατροφῆς θὰ προέλθωσι κατ' ἀνάγκην
τέκνα ἀσταθῆ, ιδιότροπα καὶ χαρακτῆρος ἀβεβασίου.

Τὴν πρόοδον λοιπὸν τὴν ἠθικὴν ὀφείλουσι νὰ ἐπιδιώκωσι διὰ τῆς
ἀνατροφῆς αἱ μητέρες, αἵτινες εἶνε πρὸς τοῦτο ἀρμοδιώτεροι τοῦ ἀν-
δρός· διότι διὰ τῆς ἐμφύτου αὐταῖς τρυφερότητος, εὐαισθησίας καὶ
ἀγάπης ἐξασκοῦσι πολλῶ μείζονα ἢ οἱ πατέρες ἐπιρροὴν ἐπὶ τὰ τέ-
κνα. Τὴν σωτήριον δὲ ταύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὰ τέκνα ἐξασκοῦσιν αἱ
μητέρες κυρίως διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος. Ἡ ἀνατροφή ἀνευ
τοῦ παραδείγματος εἶνε πάντῃ ἀνίσχυρος καὶ ἀνωφελής. Καὶ αἱ
προτροπαὶ καὶ αἱ νοθεσίαι καὶ αἱ ποιναὶ καὶ αἱ ἀμοιβαί, τὰ πάντα
ναυαγοῦσι πρὸ τῆς παντοδυνάμου ἐπιρροῆς τῆς μιμήσεως. Αἱ ἀρεταὶ
καὶ δυστυχῶς καὶ αἱ κακίαι μεταδίδονται ὡς οἱ ἐξωτερικοὶ τρόποι.
Ἡ διὰ τοῦ παραδείγματος ἀνατροφή εἶνε ἡ μόνη δυναμένη νὰ ἐπι-
δράσῃ. Τὸ παράδειγμα εἶνε δύναμις, εἰς ἣν τὸ τέκνον δὲν δύναται ν'
ἀντιστῆ καὶ εἰς ἣν ἀνεπαισθήτως ἐξαναγκάζεται νὰ ὑποκύψῃ. Τὸ
ζῶν τῆς μητρὸς παράδειγμα ὡς ἀκοιμητός τις φρουρός ἐπαγρυπνεῖ
ἐπὶ τῶν καρδιῶν τῶν τέκνων, ἵνα μὴ ἔλθῃ ὁ ἐχθρὸς καὶ σπεῖρῃ εἰς
αὐτὰς ζιζάνια. Ἡ σεμνὴ τῆς μητρὸς εἰκὼν ζωογονεῖ πάντα τὰ καλὰ
παραδείγματα, ἅτινα παραμένουσιν ἀνεξάλειπτα ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν
τέκνων καὶ παρακολουθοῦσιν αὐτὰ ὡς ἄριστος φίλος πανταχοῦ καὶ
πάντοτε. Πόσον δ' ὀλεθρίως ἐπιδρά ἐπὶ τὰ τέκνα τὸ κακὸν παρά-
δειγμα τῆς μητρὸς! Ὅποιον δηλητήριο ἐγχέεται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν
τέκνων, ὅταν ἐν τῇ ὀξυδερκεῖα αὐτῶν ἀνακαλύπτωσιν ἀντίφασιν με-
ταξὺ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων τῆς μητρὸς ἢ τοῦ πατρὸς! Ὅταν
οἱ γονεῖς συνιστῶσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὁμό-

νοῖαν, αὐτοὶ δὲ ἐρίζωσι καὶ διχογνωμῶσι πρὸς ἀλλήλους· ὅταν οἱ
γονεῖς συνιστῶσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν σέβας πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ
τὸ δίκαιον, ἀγάπην δὲ πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ τὸ καθήκον, αὐτοὶ δὲ
διαστρέφωσι τὴν ἀλήθειαν, καταπατῶσι τὸ δίκαιον, ἀποστρέφονται
τὴν ἐργασίαν καὶ παραβαίνωσι τὸ καθήκον· ὅταν οἱ γονεῖς συνιστῶ-
σιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν νὰ φεύγωσι μὲν τὴν ματαιότητα, τὴν φιλα-
ρέσκειαν, τὰς ματαίας ἐπιδείξεις, καὶ πᾶν κακὸν καὶ ἀγενές, νὰ εἶνε
δὲ ἐγκρατῆ καὶ σώφρονα καὶ νὰ ἀγαπῶσι πᾶν καλὸν καὶ εὐγενές, αὐ-
τοὶ δὲ πράττωσι πᾶν τούναντίον, ἢ τοιαύτη ἀνατροφή οὐ μόνον ἀνω-
φελὴς εἶνε, ἀλλὰ καὶ ὀλεθρία. Διὰ τοῦ καλοῦ λοιπὸν παραδείγματος
μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ λόγου ὀφείλουσιν αἱ μητέρες νὰ ὀδηγῶσι τὰ τέκνα
αὐτῶν εἰς πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὰ τέκνα καὶ
ἀναδείξῃ αὐτὰ ἄξια τῆς ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνης ἀξίας.

Βάσιν τῆς ἀνατροφῆς πρέπει νὰ θεωρῶσιν αἱ μητέρες τὴν ὑπα-
κοήν. Ἡ ὑπακοὴ τῶν τέκνων δὲν εἶνε μία τῶν ἀρετῶν, ἀλλ' ἡ μόνη
ἀρετὴ, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν αἱ λοιπαὶ πᾶσαι· διότι ἡ θέλησις τῶν τέ-
κνων εἶνε εἰσέτι ἀσθενὴς καὶ ἡ κρίσις ἀβεβασία, ὥστε μέγιστον εἰς
αὐτὰ εὐεργέτημα πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ὑπεράνω αὐτῶν ὑπάρχει
ἀμετάκλητος ἠθικὴ θέλησις, πρὸς τὴν ὁποῖαν ρυθμίζουσι τὴν ἰδίαν
αὐτῶν θέλησιν· ὅσα δὲ βεβαιότερα ἡ θέλησις αὕτη, τόσα εὐκολώτε-
ρον καὶ προθυμότερον ὑπακούουσιν εἰς αὐτὴν τὰ τέκνα. Κατορθοῦσι
δὲ τοῦτο αἱ μητέρες, ἀναπτύσσουσαι ἰσχυρὰν καὶ ἀδιάσειστον θέλη-
σιν, ἀποφεύγουσαι δὲ τὴν ἀσθένειαν τοῦ χαρακτῆρος, ἥτις ἔνεκα κα-
κῶς νοουμένης ἀγάπης ἀναφαίνεται οὐχὶ σπανίως εἰς τὰς μητέρας
ἐπὶ ἀνυπολογίστω βλάβῃ τῶν τέκνων. Δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζον-
ται τὰ τέκνα ὡς δούλους, ἀλλ' ὡς ὄντα ἐλεύθερα· ἀλλὰ καὶ δὲν πρέ-
πει νὰ λησμονῶσιν ὅτι διὰ τῆς ὑπακοῆς ὀδηγοῦσιν αὐτὰ ἀσφαλῶς
εἰς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀναδεικνύουσιν ἱκανὰ ν' ἀγαπήσωσι τὸ
καλὸν καὶ ν' ἀποστραφῶσι τὸ κακόν. Αἱ μητέρες δὲν πρέπει ν' ἄρ-
νῶνται τὰ πάντα εἰς τὰ τέκνα, διότι ἐξαγριοῦσιν αὐτὰ· ἀλλ' οὐδὲ
πρέπει νὰ ἐνδίδωσιν εἰς πᾶσαν αὐτῶν ἀξίωσιν, διότι καθιστῶσιν αὐτὰ
ιδιότροπα καὶ δυστυχῆ. Αἱ μητέρες διατάττουσαι τι πρέπει νὰ ἐπι-
μένωσιν, ἀλλ' οὐχὶ ὀργιζόμεναι ἢ ἐκφοβίζουσαι τὰ τέκνα· διότι ἡ
ὑπακοὴ ἢ προερχομένη ἐκ φόβου εἶνε παροδική, ἡ δὲ προερχομένη ἐκ
τῆς ἐπιμονῆς ἐν τῇ διαταγῇ εἶνε διαρκής. Τὸ κακὸν προλαμβάνει οὐχὶ
τὸ μέγεθος τῆς ποινῆς, ἀλλ' ἡ σταθερότης περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς.
Ἡ αὐστηρότης δεικνύει ἀληθῆ ἀγάπην καὶ ἀγαθότητα, ἡ δὲ ἐπιεί-
κεια διστραμμένη ἀγάπην καὶ σκληρότητα. Αἱ μητέρες πρέπει νὰ

προλαμβάνωσι τὸ ὀλέθριον κακὸν τῆς ζηλοτυπίας, ἀποφεύγουσαι τὰς διακρίσεις μεταξύ τῶν τέκνων· νὰ εἶνε δίκαιαι ἐν ταῖς ποιναῖς· νὰ ἐπιτρέπωσι διασκεδάσεις καὶ τέρψεις συμφώνους πρὸς τὴν παιδικὴν ἀφέλειαν καὶ τὸν χαρακτῆρα, ν' ἀπαγορεύωσι δὲ διασκεδάσεις καὶ τέρψεις, αἵτινες δύνανται νὰ διαστρέψωσι τὴν φαντασίαν, νὰ δηλητηριάσωσι τὴν καρδίαν καὶ νὰ χαλαρώσωσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν τέκνων πᾶσαν προθυμίαν καὶ ἐπιμονὴν εἰς ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον.

Τὴν ἀνατροφὴν δὲν πρέπει νὰ ρυθμίζωσιν αἱ μητέρες πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Τὸ νῦν ἐπικρατοῦν πνεῦμα εἶνε, εἴπερ ποτέ, ἐστραμμένον ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν ὕλην. Ἡ διψα τοῦ χρυσοῦ ἐπικρατεῖ ἐν πάσαις ταῖς κοινωνικαῖς τάξεσι. Τοσοῦτον δ' ἐκυρίευσεν τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ὁ ἐγωϊσμός, ὥστε κινδυνεύει νὰ μαραινῆ ὀλοσχερῶς πᾶσα ὑψηλότερα καὶ εὐγενεστέρα τάσις, νὰ ἐπέλθῃ δὲ πλήρης κοινωνικὴ ἀναστάσις καὶ ἀνατροπὴ. Τὴν ἀποκλειστικὴν ταύτην καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὴν ὕλην τάσιν καθῆκον ἔχουσιν ἱερὸν νὰ καταπνίξωσιν ἐνωρὶς αἱ μητέρες ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ νὰ διεγείρωσιν ἐν αὐταῖς τὸ αἶσθημα κόσμου πνευματικωτέρου, ζωῆς παρκατεινομένης καὶ πέραν τοῦ τάφου. Αἱ εἰλικρινεῖς καὶ ὑγιεῖς θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις δύνανται μόναι νὰ προλάβωσι τὴν λατρείαν τῆς ὕλης, νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν νίκην τῶν παθῶν, νὰ ἐνισχύσωσι τὸν ἀνθρώπον ἐν ταῖς περιπετεῖαις τῆς τύχης καὶ ν' ἀναδείξωσιν αὐτὸν ὑπέρτερον τοῦ κακοῦ. «Ὁ Θεός, εἶπεν ὁ Janet, ὁ Θεὸς εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἠθικῆς» (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 309). Ἀνάγκη ἄρα ἡ ἀνατροφὴ νὰ φέρῃ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἡ ἀνατροφὴ ἢ μὴ φέρουσα τὴν σφραγίδα τοῦ θεοῦ. Τί εἶνε ἡ ἀρετὴ ἢ μὴ βρασιζομένη ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς θρησκείας; Βεβαίως οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νοοῦμεν νὰ ὑποβιάσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν θείων δώρων· ἀποστρέφομεν μετ' ἀγανακτήσεως τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῶν ἀλλοκότων ἐκείνων καὶ ὀπισθοδρομικῶν ἰδεῶν, καθ' ἃς τὰ ἦθη μόνον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν γραμμάτων δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσι, καθ' ἃς αἱ ἐπιστήμαι πρέπει νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κατηγήσεις, καθ' ἃς ἡ ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία πρέπει νὰ περιορίζηται ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τούτων ἢ ἐκείνων τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Ἄλλ' οὐδεὶς ὁ ἀρνούμενος, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ προηγῆται τῆς ματαίας τῶν γραμμάτων δόξης, ὅτι ἡ ἐπιστὴ μὴπρέπει νὰ εἶνε ἡ δῆς καὶ οὐχὶ ἡ μᾶστιξ τῆς ἀρετῆς, ὅτι μετὰ τοῦ νοῦ πρέπει νὰ διδάσκηται καὶ διαπλάσσηται καὶ ἡ καρδία τῶν παιδῶν καὶ ὅτι τὸ μόνον

ἀσφελές μέσον τῆς διδασχῆς ταύτης καὶ διαπλάσεως εἶνε ἡ θρησκεία. Ἡ θρησκεία εἶνε ἡ φυσικὴ βᾶσις πάσης ὀρθῆς νοουμένης ἀνατροφῆς. Ἄνευ τῆς πνοῆς τοῦ θεοῦ τὸ πᾶν μαραινεται καὶ φθίνει· ἄνευ τῆς πνοῆς τοῦ θεοῦ οἰκογένεια, κοινωνία καὶ ἀνατροφὴ ἐκπνέουσι καὶ ἀπόλλυνται. Ἡ ἠθικὴ εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἡ ἠθικὴ εἶνε μὲν καθ' ἑαυτὴν ἰσχυρά, ἀλλ' ἄνευ τοῦ κύρους καὶ τῆς δυνάμεως τῆς θρησκείας δυσχερέστατα ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸν ζυγὸν τῶν καθηκόντων. Ἡ ἠθικὴ, οἱ νόμοι καὶ αἱ διατάξεις ἀδυνατοῦσι νὰ περιστείλωσι τὴν ἀκατάσχετον ἀνθρωπίνην φύσιν, ὅταν ὁ θρησκευτικὸς χαλινὸς συντριβῇ. Ἡ ἠθικὴ δύνανται νὰ ὑποδείξῃ τὴν ὁδόν, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ τέρμα. Ἡ θρησκεία διεισδύει εἰς τὴν καρδίαν, διαπερᾷ αὐτὴν διὰ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ καὶ καθιστᾷ αὐτὴν ἱκανὴν εἰς θυσίας ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς διὰ τοῦ φόβου καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος. Ἡ θρησκεία ἐπαγγρυνεῖ ἐκεῖ, ἐνθα ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀναγκάζεται νὰ καθεῦδῃ. Ἡ θρησκεία εἶνε ἡ ἀειφωτὸς δῆς ἡ φωτιζουσα τοὺς μάλλον κεκρυμμένους καὶ ἐνδομύχους τόπους καὶ προλαμβάνουσα πληθὺν καταχρήσεων ἐπικινδύνων καὶ φθοροποιῶν. Ἡ θρησκεία λαλεῖ γλῶσσαν εὐληπτον τοῖς πᾶσι, καταστέλλει τὰς ὀρμὰς, μετριάζει τὰ πάθη, διορθοῖ τὰς ἐλλείψεις ἅμα γεννωμένους καὶ παράγει τὰ εὐγενέστατα καὶ γενναϊότατα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ θρησκεία εἶνε ἡ ἀσφαλὴς καὶ βεβαία ἀγκυρα κατὰ τῶν τρικυμιῶν τοῦ βίου, εἶνε ὁ βράχος ὁ ἀσύντριπτος ἐν τῷ μέσῳ τῶν κυμάτων τοῦ ἐπιγείου ὠκεανοῦ. Ὅταν ἡ θρησκεία κατισχύσῃ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ, δυσκόλως παραδίδεται ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν διάκρισιν τῶν παθῶν. Κινδυνεύει πολλάκις νὰ καταπνιγῇ ἡ θρησκεία ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν τοῦ βίου, δὲν ἐκπνέει ὅμως ἐντελῶς, ζῆ ἐν τῷ βάθει τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ ἐκπέμπει φωνάς, αἵτινες συνταράττουσι τὸν ἔνοχον καὶ οὐχὶ σπανίως ἐπανάγουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Αἱ πρῶται θρησκευτικαὶ ἐντυπώσεις εἶνε τοσοῦτον ἀνεξίτηλοι, ὥστε καὶ ἂν πολλάκις ἀμαυρωθῶσι κατὰ τὰ ἔτη τῆς νεότητος, ἢ ἀνάμνησις ὅμως αὐτῶν προκύπτει καὶ πάλιν ζωηρὰ ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας κατὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν. Αἱ ἱεραὶ ἀλήθειαι ἐγγραχθεῖσαι ἐνωρὶς εἰς τὴν ψυχὴν οὐδέποτε πλέον ἀπαλείφονται ὀλοσχερῶς, μετὰ πολλὰς δ' ἀποπλανήσεις δύνανται καὶ πάλιν νὰ ἐξυπνισθῶσιν εὐκόλως καὶ ἐξεγερθῶσιν. Ὁ σπόρος τῆς εὐσεβείας σπαιρεῖς ἐγκαίρως εἰς τὴν καρδίαν ἔρριψε βεβαίως εἰς αὐτὴν ρίζας, αἵτινες δὲν δύνανται ν' ἀποσπαθῶσι τελείως. Οἱ ἀνεμοὶ τῶν παθῶν, σφοδροὶ πνεύσαντες, διέσεισαν τὸ δένδρον, κατέρριψαν τοὺς καρπούς καὶ

συνέτριψαν τούς κλάδους· ἀλλ' ὁ κορμὸς ἀπογυμνωθεὶς ἵσταται στερεὸς ἐπὶ τῶν ῥιζῶν αὐτοῦ καὶ νέας προσλαμβάνων θρησκευτικὰς οὐσίας ἀναδίδει κλάδους νέους καὶ παράγει καρποὺς ἀφθόνους. Τότε ἄρα δύναται τις ἀμέριμος ἕνεκ παραδῶση τὰ τέκνα αὐτοῦ εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὅταν καταρτίσῃ αὐτὰ διὰ τῶν λαμπρῶν ἐφοδίων τῆς θρησκευτικῆς ἀνατροφῆς. Τότε μόνον οἱ παῖδες, κλυδωνιζόμενοι ἐν τῷ ὠκεανῷ τῶν ἐπικινδύνων τοῦ βίου καταγιγίδων, δύνανται καὶ πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸν εὐδίων τῆς γαλήνης λιμένα, πλείοντες ἐν τῇ σωστικῇ κιβωτῇ τῶν ἀνεξιτήλων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Εἶνε δ' ἄρα γε ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἡ μόνη κατάλληλος θρησκευτικὴ ἀνατροφή εἶνε ἡ χριστιανικὴ, ἀφοῦ ἀναντίρρητον εἶνε ὅτι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἀπεκαλύφθησαν ἐν τελείᾳ μορφῇ αἱ θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι;

Ἄν δὲ ἡ ἠθικὴ ἀνατροφή εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἔργον τῆς μητρός, ἡ θρησκευτικὴ ἀνατροφή εἶνε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀφιερωμένη εἰς αὐτήν. Ὁ Janet λέγων ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι πρέπει νὰ διδασκῶσιν ἐν τῷ οἴκῳ, διότι ἡ ἔλλειψις αὐτῶν εἶνε μετὰ ταῦτα δυσαναπλήρωτος, προσθέτει ὅτι ἐν τῇ θρησκείᾳ ὑπάρχουσι δύο τινά, ὧν τὸ μὲν λαλεῖ πρὸ πάντων εἰς τὸν νοῦν, τὸ δὲ εἰς τὴν καρδίαν. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, ἡ αἰωνιότης, τὸ ἄπειρον καὶ ἡ σοφία αὐτοῦ, τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας, ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὸν νοῦν. Ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ, ἡ πρὸς τὰ δημιουργήματα ἀγάπη αὐτοῦ, ἡ καλλονὴ τοῦ σύμπαντος, ἡ πρόνοια καὶ ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ, ἡ στενοτέρα συγγένεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖον, ταῦτα θίγουσι μᾶλλον τὴν καρδίαν. Ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια εἶνε μίγμα σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης. Ὁ πατὴρ διδάσκει τὸν παῖδα τί ὑπάρχει αὐστηρῶς λογικὸν ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ μήτηρ τί ἡ ιδέα αὕτη ἔχει παρήγορον καὶ γλυκὺ εἰς τὴν ψυχὴν· ὁ πατὴρ ἐμπνέει τὴν ὑπακοὴν καὶ τὸ σέβας, ἡ μήτηρ τὴν πεποιθήσιν καὶ τὴν ἐλπίδα· ὁ πατὴρ διδάσκει τὸν παῖδα τὰ περὶ Θεοῦ, ἡ μήτηρ διδάσκει αὐτὸν νὰ προσεύχηται (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 135). «Μόναι αἱ μητέρες, λέγει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Legouvé ἐν τῷ ὠραίῳ αὐτοῦ ἔργῳ, *Histoire morale des femmes*, σ. 280, μόναι αἱ μητέρες δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Μόναι αἱ μητέρες κατέχουσι τὸ μυστήριον τῆς πίστεως. Τίς ἐπέστρεψε τὸν Αὐγουστίνον; ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Τίς ἐπαιδαγώγησε τὸν θεῖον Χρυσόστομον; ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Τίς ἔσωσε τὸν μέγαν Βασίλειον; ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Τίς ἀνέθρεψε τὸν θεῖον Γρηγόριον; ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Τίς ἠγάγεσε τὸν ἱερόν Λουδοβίκον; ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Φέρουσαι ἐν ταῖς

καρδίαις αὐτῶν τὸ ἱερόν πῦρ τῆς πίστεως αἱ μητέρες αὐταὶ περιεστοίχουν ἀκαταπαύστως τὸ λίκνον ἢ τὴν κλίνην τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ ἐνέχεον εἰς τὰ ἡμίλειστα αὐτῶν στόματα τὸ καθαρὸν γάλα τοῦ εὐαγγελίου. Αἱ μητέρες αὐταὶ ἀνέδειξαν τοὺς ἀτρομήτους τῶν πρώτων αἰῶνων μάρτυρας. Αἱ μητέρες αὐταὶ παρήγαγον ὅ,τι ἱερώτερον καὶ ἐξοχώτερον παρήγαγεν ὁ χριστιανικὸς κόσμος».

Ἄσθενῶς καὶ συντόμως ἐσκιαγράφησα πρὸ ὑμῶν, φιλόμουσος ὁμήγουρις, τὰ καθήκοντα τῶν μητέρων· ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀσθενοῦς καὶ συντόμου ταύτης σκιαγραφίας κατεδείχθη, νομίζω, τὸ μέγεθος τῶν μητρικῶν καθηκόντων καὶ ἡ ἔκτακτος δύναμις, ἣν αἱ μητέρες ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τὸν οἶκον καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τὴν κοινωνίαν ἅπασαν. Τὸ μυστήριον τῆς προόδου καὶ εὐημερίας καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν εἶνε ἐναποτεθειμένον κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν μητέρων. Ἄν ἀναπαρστήσωμεν πρὸ τῶν νοερῶν ὀφθαλμῶν πάντας τοὺς διακεκριμένους ἀνδρας πάσης ἐποχῆς μέχρι τοῦ πρὸ μικροῦ ἐκπνεύσαντος πανισχύρου μονάρχου καὶ ἐξετάσωμεν τὸν ἰδιωτικὸν αὐτῶν βίον εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἀνακαλύψωμεν τὰ ἔχνη τῆς μητρικῆς ἐπιρροῆς. Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ τοῦ Legouvé ἀναγινώσκομεν τὰδε· «Ἐλέχθη ὅτι οἱ ἐπιφανεῖς ἄνδρες ἀνετράφησαν ὑπὸ τῶν μητέρων αὐτῶν, καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Σχίλλερ, Λαμαρτίνου καὶ Ἀνδρέου Σχενιέ φέρονται ὡς παραδείγματα ἔξοχα. Νοσοῦμεν ἄρα γε ὅτι αἱ μητέρες ἐχρησίμωσαν εἰς αὐτοὺς ὡς διδάσκαλοι τῆς ἱστορίας, τῶν γλωσσῶν ἢ τῆς ποιήσεως; Οὐχί· ἀλλ' ἐνεφύτευσαν εἰς αὐτοὺς τὴν ψυχὴν ἐκείνην τῆς γυναικός, ἧς ἀνευ δὲν ὑπάρχει ἀληθῶς μέγας ἀνὴρ. Ἀρκούντως πεπαιδευμένοι καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως, ὥστε νὰ ποδηγετήσωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν σπουδὰς καὶ νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὰ, ἀνέμιξαν μετὰ τῆς παιδείας αὐτῶν τὸ μητρικὸν γάλα, ὅπερ οὐδὲν δύναται ν' ἀναπληρώσῃ» (αὐτ. σ. 279).

Τὴν κοινωνίαν ἡμῶν μαστίζουσι δυστυχῶς πολλὰ κακὰ· κακόζηλος δ' ἀπομίμησις παντὸς ὅ,τι ἀμαυροῖ καὶ ἐπισκιαρίζει τὴν φωτεινὴν εἰκόνα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ διαστρέφει καὶ μεταβάλλει ὅσημέραι πᾶν ὅ,τι ὡς ἱερόν κειμήλιον, ὡς ἱερὰ παρακαταθήκη διεφυλάχθη ἐν χρόνοις σκληροῖς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἄλλ' ἐν ἀγαθόν, εὐτυχῶς ἐκ τῶν πολυτιμοτέρων, τὸ οἰκογενειακὸν φρόνημα δὲν διεστράφη εἰσέτι παρ' ἡμῖν. Πλὴν ἐξαιρέσεων ἡ οἰκογενειακὴ ἐστία διετηρήθη μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἀμίαντος καὶ ἀδιάφθορος. Εἴθε τὸ οἰκογενειακὸν τοῦτο φρόνημα νὰ διατηρῆται πάντοτε ἀκαίον παρ' ἡμῖν! Εἴθε ἡ οἰκογενειακὴ ἐστία νὰ παραμένῃ ἑσαεὶ ἱερὰ καὶ ἀγία! Εἴθε αἱ μητέ-

ρες ἡμῶν νὰ διατηρῶσι πάντοτε ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν ἄσβεστον τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς μητρικῆς ἀγάπης, ὥστε νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ παρ' ἡμῖν οἱ λόγοι μεγάλου ἀνδρός, εἰπόντος· «Δότε μοι καλὰς μητέρας, καὶ ἀνεκαίνισα τὴν κοινωνίαν»!

Ἰγνάτιος Μοσχάκης.

Ἡ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ Τῇ ΓΕΩΡΓΙΑΙ*

Γ'

Ἀνάπτυξις τῆς διδασκαλίας τῆς γεωργίας παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς.

Ὅπως τηρήσῃ ἡ γεωργία τὴν ἀρμόζουσαν αὐτῆς θέσιν μεταξὺ τῶν βιομηχανιῶν καὶ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς προορισμοῦ ἀνάγκη, ἵνα ἀκολουθήσῃ τοὺς νόμους τῆς προόδου φωτίζουσα τὴν διὰ παραδόσεως γιγνομένην πρακτικὴν διδασκαλίαν διὰ τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῆς πείρας, ἀναπτύσσεται δὲ διὰ τῶν καθ' ἑκάστην ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων πάσης χώρας. Ἀνάγκη ὅπως ἀνοίγῃ νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, εἰσάγουσα εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς διὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς διδασκαλίας τὴν χρῆσιν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας, ἥτις τυγχάνει πολλῶ φυσικωτέρα καὶ παραγωγικωτέρα, πολλῶ δὲ συντελεστικωτέρα εἰς τὴν ἐπιδιώξιν τῶν καλῶς ἐννοουμένων ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν συμφερόντων τῶν ἀτόμων, τοῦ ἔθνους, τῆς κοινωνίας. Ἐὰν ῥίψῃ τις βραχὺ μόνον βλέμμα ἐπὶ τῶν πεπολιτισμένων τῆς σήμερον χωρῶν, ἐπὶ ἐκείνων ἐννοῶ, ἐν αἷς ἡ γεωργία καὶ ἐν ταύτῃ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνθοῦσι, θέλει εὐκόλως ἀναγνωρίσῃ ὅτι αἱ χῶραι αὗται διετηρήθησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς κατάστασιν τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀψήφωσι πᾶσαν κοινωνικὴν ἀναστάτωσιν. Πρὸ πολλοῦ δὲ ἤδη αἱ κυβερνήσεις τείνουσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν, ὅσον ἔνεστι συντονώτερον καὶ λυσιτελέστερον, εἰς τοὺς ἀγροτικὸς λαοὺς, ἐνθαρρύνουσαι καὶ διευκολύνουσαι τὸ ὑψίστης ἀξίας ἔργον αὐτῶν διὰ μεγάλων δημοσίων ἔργων, ὁδῶν, ἀρδεύσεων, ἀποξηράνσεων κλ., αὐξάνουσαι δὲ τὴν παραγωγικὴν αὐτῶν δύναμιν διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωργίας, ἧς ἡ ἀναγκασιότης ἀνεγνωρίσθη

* Συνέχεια· ἴδε σελ. 334.

ἤδη πανταχοῦ. «Καὶ γὰρ σχεδὸν τι οἱ κακῶς τὴν χώραν ἐργαζόμενοι, λέγει ὁ Σωκράτης, οὔτε τοὺς φρουροὺς τρέφουσιν οὔτε τοὺς ἰατροὺς δύνανται ἀποδιδόναι. Ὅπου δ' ἂν σατραπῆς καθιστᾶται, οὗτος ἀμφοτέρων τούτων ἐπιμελεῖται» (Ξενοφ. Οἰκον., Κεφ. IV).

Ἡ ἐθνικὴ τῆς Γαλλίας σύνοδος μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τῆς μοναρχικῆς δυναστείας, διοργανίζουσα ἐν ἔτει 1791 τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, κατέταξεν ἐν τῷ προγράμματι αὐτῆς τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωργίας μεταξὺ πασῶν τῶν ἄλλων ὑψηλῶν ἐπιστημῶν, ἥτοι τῆς ἰατρικῆς, τῆς δικαίου, τῆς φιλοσοφίας κλ. Τὰ εὐτυχεῖ ἀποτελέσματα τῆς διοργανίσεως ταύτης λίαν ταχέως διέλαμψαν καὶ ἐναντίον πάντων τῶν ἐμποδίων, ἅπερ παρενέβαλλεν ἡ τότε πολιτικὴ κατάστασις, ἡ Γαλλία ἐξέπληξε τὸν κόσμον διὰ τῆς ἀναδείξεως ἀνδρῶν ἐπιφανῶν ἐν παντὶ ἐπαγγέλματι. Τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, τὸ ἐθνικὸν βῆμα, ἡ ἰατρικὴ, ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, ἡ ναυτικὴ, τὰ δημόσια ἔργα, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ πάντα ἐν γένει τὰ στάδια ἔσχον τοὺς ἐπιφανεῖς αὐτῶν ἀνδρας, οἵτινες ἔδωσαν εἰς πᾶσας τὰς γνώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μίαν ὄθησιν ὅλως ἀγνωστον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ γεωργία ὅμως παρὰ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως πολὺ ἀπέειχε τοῦ νὰ συμμετέχῃ τῆς γενικῆς ταύτης προόδου. Τὰ συμφέροντα ὅμως αὐτῆς τοσοῦτον σπουδαῖα δὲν ἔλειψαν νὰ ἐλκύωσι κατὰ πᾶσαν ἐπόχην τὴν προσοχὴν τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἡσχαλοῦντο περὶ τοῦ τρόπου τοῦ ν' αὐξήσωσι τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς χώρας καὶ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ συντηρητικὰ αὐτῆς μέσα. Πρὸ πολλοῦ δὲ ἤδη τὰ ὑψηλότερα πνεύματα διέκριναν σαφῶς τὸ ἐπικρατοῦν τοῦτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ χάσμα, ὅπερ ζωηρῶς παρέστησαν τοῖς συγχρόνοις αὐτοῖς. Πρὸ πολλοῦ ἤδη ὁ Labruyère ἐζωγράφισε διὰ τῶν ζωηροτέρων χρωμάτων τὴν εἰκόνα τῆς ἀθλιότητος τοῦ χωρικοῦ. Ὁ Bernard καὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ πατήρ τῆς Γαλλικῆς γεωργίας Olivier de Serres, εἶχον γράψῃ ὅτι ἄλλη ἐν τῷ κόσμῳ τέχνη δὲν λαμβάνει χρεῖαν τῆς συνδρομῆς τοσοῦτων ἐπιστημονικῶν κλάδων, ὅσον ἡ γεωργία. Ὁ δὲ ἀθάνατος Lavoisier, ὅστις ἐθεώρει τὴν ἐνέργειαν τῆς κοπρίας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐνέργειαν τεχνικοῦ τινος νιτροποιείου, ἔγραψε βραδύτερον περὶ τῆς ὠφελείας μιᾶς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ γεωργίᾳ. Ὁ δημιουργὸς οὗτος τοῦ συστήματος τῆς νεωτέρας χημείας ἐπειράθη μάλιστα νὰ ἐπικυρώσῃ διὰ πειραμάτων τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ταύτην, εἰσάγων ἐν τινι τῶν ἐξοχικῶν αὐτοῦ ἐπαύλεων νέας μεθόδους καλλιέργειας, ἐξαγομέναις ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν· ἐδιπλοκρίσασε δὲ οὕτω τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ. Ὁ ἰσχυρὸς

οὗτος νοῦς, ἐφαρμόζων τὴν πλάστιγγα τῆς ἀκριβείας εἰς πάντα τὰ φαινόμενα τῆς παραγωγῆς, ἠτοίμαζε διὰ τῶν ἀνακαλύψεων αὐτοῦ τὴν μεγάλην γεωργικὴν κίνησιν, ἥτις ἔμελλε νὰ λάβῃ χώραν ἡμισυ αἰῶνα βραδύτερον. Ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων ἐμπνεόμενοι καὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἀρξάμενον ἤδη ἔργον οἱ Talleyrand, abbé Rosier, Sylvestre, Cels, Tessier κλπ., μεγάλας κατέβαλον προσπάθειας, ὅπως διοργανίσωσι τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωργίας. Ἡ συστηματικὴ ὁμῶς καὶ ἀληθὴς ταύτης σύστασις δὲν κατωρθώθη πρὸ τοῦ 1819. Ὁ ἐπιφανὴς ἀγρονόμος Mathieu de Dombasle, ἐναντίον παντὸς εἶδους δυσχερείας ἀνέλαβε τὸ μέγα ἔργον τῆς ἰδρύσεως γεωργικῆς Σχολῆς ἐν Roville, ἐν ἐπαύλει τινὶ πλησίον τῆς πόλεως Nancy. Οἱ τῆς Σχολῆς ταύτης ἀποφοιτῶντες μαθηταί, τὰ περιοδικὰ αὐτῆς συγγράμματα, τὰ τελειότερα ταύτης γεωργικὰ ἐργαλεῖα ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Γεωργίας σπουδαιότατην ἐπιρροὴν κατὰ τὴν βραχεῖαν διαρκείαν τῆς λειτουργίας αὐτῆς.

Ἡ γεωργικὴ Σχολὴ ἐν Grignon, ἰδρυθεῖσα ἐν ἔτει 1829, ἐδέησε νὰ ἀποβῆ ἡ λαμπρότερα ἐστία τῶν φώτων τῆς γεωργικῆς διδασκαλίας ἀνὰ πᾶσαν τὴν Γαλλίαν ὡς καὶ εἰς τὴν ξένην. Κεφάλαιον, γῆ, ἐνιαύσιαι χορηγίαι, τὸ πᾶν ἐδόθη αὐτῇ ἐν ἀφθονίᾳ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ λαμπρὰ αὕτη Σχολὴ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα νὰ εὐρίσκηται οὐχὶ μακρὰν τῆς πόλεως τῶν Παρισίων, τῆς ἑδρας ταύτης τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως, ἀνέκαθεν διατελεῖ εὐτυχοῦσα καὶ ἀναπτυσσομένη, πολλοὺς δὲ παρέσχε μέχρι τοῦδε τοὺς πεφωτισμένους ἄνδρας, οἵτινες ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς γεωργικῆς κινήσεως. Ἡ Γαλλία διατηρεῖ τὴν σήμερον δύο ἄλλας Σχολὰς τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ κειμένας ἐν Grand Jonan καὶ ἐν Montpellier. Ἡ τελευταία αὕτη τυγχάνει ἴσως ἡ τελειότερα Σχολὴ τοῦ κόσμου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀμπελοργίαν. Ἐν Παρισίοις ἡ ἀνωτάτη τῆς γεωργίας διδασκαλία ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ νεοσυστάτου ἀγρονομικοῦ καταστήματος γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Institut Agronomique, ἔνθα διδάσκουσιν οἱ ἐπιφανέστεροι καὶ ἐξοχώτεροι τῆς Γαλλίας ἀγρονόμοι, ἐν οἷς καὶ ὁ τὰ μάλιστα ὑπὲρ τῆς γεωργίας πονήσας Boussingault, ὃν ἐσχάτως ἄπας ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἐπέπνευσε. Ἐκτὸς τῶν θεωρητικῶν τούτων Σχολῶν τῆς Γαλλίας, εἰς ἃς ὀφείλεται ἡ μόρφωσις μεγάλων γαιοκτημόνων, ἀρχηγῶν μεγάλων γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων, καθηγητῶν, διευθυντῶν γεωργικῶν καταστημάτων τῆς κυβερνήσεως, πεφωτισμένων καὶ ἀξίων ἀνδρῶν διὰ τὰ διάφορα τῆς γεωργίας ὑπουργικὰ ἀξιώματα, πλείους τὰ ὑπάρχουσιν αἱ πρακτικαὶ τῆς γεωργίας Σχολαὶ πρω-

ρισμέναι εἰς τὴν μόρφωσιν μικρῶν γαιοκτημόνων καὶ ἐπιτεξίων ἀρχηγῶν τῶν πρακτικῶν τῆς γεωργίας ἐργασιῶν κλ. Πανταχοῦ δὲ συνεστάθησαν γεωργικοὶ σταθμοί, προωρισμένοι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων γεωργικῶν πειραμάτων, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν γαιῶν καὶ τῶν προϊόντων ἐκάστου τόπου. Εἰς πάντας τοὺς νομοὺς τῆς Γαλλίας ἀποστέλλονται εἰδικοί καθηγηταί, οἵτινες μεταβαίνοντες ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον κηρύττουσιν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς ἐκάστοτε προόδους τῆς γεωργικῆς τέχνης, πρὸς δὲ καὶ διδάσκουσι θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς τὰ μαθήματα τῆς γεωργίας ἐν τοῖς διδασκαλείοις τοῦ Κράτους. Οἱ δημοδιδάσκαλοι τῶν χωρίων ὑποχρεοῦνται πάντες ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅπως δίδωσι γνώσεις τῆς γεωργίας εἰς τοὺς ἀγροτικούς παιδας, πρὸς δὲ καὶ νὰ ἀσκῶσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐλαφροτέρας γεωργικὰς ἐργασίας καὶ ἰδίως εἰς τὴν κηπουρικὴν. Καὶ τσαῦτα ἄλλα μέτρα ἐλήφθησαν πρὸς διάδοσιν τῶν γεωργικῶν γνώσεων εἰς πᾶσας τὰς τάξεις τοῦ γεωργικοῦ κόσμου, ὃν δικαίως δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐν Γερμανίᾳ ἐπωφελοῦνται τῶν φώτων αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1807, ὅπότε ὁ σοφὸς ἀγρονόμος Thaer ἰδρυσε τὴν πρώτην γεωργικὴν Σχολὴν ἐν Möglin (ἴδε Journal d'Agricult. Enseignement Agricole en Allemagne par Jules Bénard· 1886 σ. 533). Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθησαν ἀκολούθως ἄλλοι πολλοί. Ἐν ἔτει 1867 ὁ de Laveleye, ὁ ἐπιφανὴς οἰκονομολόγος τοῦ Βελγίου, ἐπιβεβαίωσεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας τῆς γεωργίας ἐν Γερμανίᾳ ἐκφραζόμενος ὡδε : «Ὁ βουλομένος νὰ βεβαιωθῆ περὶ τοῦ πῶς ὁ ἄνθρωπος κατορθοῖ νὰ κατανικήσῃ τὰς ἀντιστάσεις μιᾶς φύσεως ἀνυποτάκτου καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ γῆς ἀφόρου ἀφθονα εἶδη ζωοτροφίας καὶ πρὸ πάντων πῶς ἡ παιδείσις γενικευομένη καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐφαρμοζομένη δύναται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὰς προόδους τῆς γεωργίας, δύναται νὰ εὕρῃ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Πρωσίας ὠφελιμωτάτας πληροφορίας». Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ διδασκαλία τῆς γεωργίας διοργανίσθη κατὰ τρόπον πολλῶ μεθοδικώτερον. Πολυάριθμοι σχολαὶ τῶν τριῶν τάξεων τῆς ἀνωτάτης, μέσης καὶ κατωτάτης παιδείσεως ἰδρύθησαν. Πρὸς ταύταις δὲ καὶ πολλοὶ εἰδικαὶ τεχνικαὶ σχολαί, οἷον ζυθοποιίας, τυροποιίας, κτηνιατρικῆς, δασονομίας, δενδροκομίας, κηπουρικῆς, ὡς καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Προστεθήτωσαν ἀκόμη καὶ οἱ τόσοι ἀγρονομικοὶ σταθμοί, βιβλιοθήκαι, μουσεῖα, ἐφημερίδες τῆς γεωργίας, ὡς καὶ διάφοροι γεωργικαὶ ἐταιρεῖαι. Χάρης δὲ εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς γεωργικῆς διδασκαλίας κατέστη

τὴν σήμερον λίαν ἐπιζήλος ἡ γερμανικὴ γεωργία. Ἡ Γερμανία δὲ οὕτω γενναίως ἀνθισταμένη κατὰ τῆς κρίσεως, ἣτις προσέβαλεν ἐσχάτως τὴν γεωργίαν πάσης τῆς Εὐρώπης, θέλει παλαίει ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δι' ἰσχυρῶν ὄπλων ἐν τῷ παγκοσμίῳ διαγωνισμῷ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. «Il faut reconnaître, ἔγραψεν ὁ Ernest Lavisse, que l'industrie Allemande fécondée par la science fait une concurrence redoutable à la nôtre en demeurant aussi armée que la France, l'Allemagne a continué à pourvoir au service de son industrie, de ses laboratoires, de ses bibliothèques de son enseignement et elle entretient la terrible force morale qu'elle tire de ses hautes écoles». «Les membres de la Commission, λέγει M. Macquin, ont été étonnés de l'instruction agricole des cultivateurs. Les écoles d'Agriculture sont nombreuses et très fréquentées. Les cultivateurs s'adressent constamment aux laboratoires pour connaître l'état de leur terres. La théorie des engrais est familière à tous».

Ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ, ἐν Ῥωσίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ ἡ διδασκαλία τῶν νέων γεωργικῶν γνώσεων πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀναγκαιοτάτη, δι' ὃ παντοῖα καταβάλλονται μέτρα πρὸς ἐπέκτασιν αὐτῆς.

Ἄλλ' ἂν πρόκειται ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ ζητήσωμεν ὠφέλιμα παραδείγματα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολυτιμοτάτου τούτου διὰ τὰ ἔθνη εἰδούς τῆς διδασκαλίας, ἅς προστρέξωμεν μᾶλλον εἰς τὰ ἐν τοῖς μικροῖς κράτεσι γιγνόμενα.

Ἐν Βελγίῳ καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ αἱ πρόοδοι τῆς γεωργίας βαδίζουσι μετὰ μεγάλης ταχύτητος. Ὁ πρὸς τοὺς ἀγροὺς ἔρως, ὅστις ἐμφυχοῖ τοὺς χωρικοὺς, ἐπραγματώσῃ θαύματα καὶ μετέβαλε τὰς ἀκαλλιεργήτους καὶ ἀφόρους γαίας εἰς ἀγροὺς ὑπερτάτου βαθμοῦ εὐφορίας. Ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ μεταποίησις τῶν προϊόντων αὐτῆς κατέστησαν ὁ τύπος ἐν πάσῃ τῇ Εὐρώπῃ. Ἡ ὄθησις αὕτη ὀφείλεται βεβαίως κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων τῆς γεωργίας γνώσεων. Πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀκμαίει ἐν Βελγίῳ ἡ γεωργικὴ Σχολὴ τῆς Gembloux, ἐν ἣ διδάσκονται θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς πᾶσαι αἱ νεώτεραι ἀρχαὶ τῆς καλλιεργείας, ἡ κατὰλληλος διατήρησις καὶ χρῆσις τῶν ζωϊκῶν, φυτικῶν καὶ χημικῶν λιπασμάτων, ἡ βελτίωσις τῶν κτηνῶν, ἡ τελειοποίησις τῶν γεωργικῶν μηχανῶν, ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ πάντα τὰ ἄλλα μαθήματα τῆς γεωργίας. Τὸ Βέλγιον κέ-

κτηται προσέτι τὴν σήμερον τρεῖς Σχολὰς τῆς κηπουρικῆς ἐν Vilvorde, ἐν Gand καὶ ἐν Mons, ὡς καὶ μίαν εἰδικὴν τῆς δενδροκομίας ἐν Tournai. Αἱ γνώσεις τῆς γεωργίας δίδονται προσέτι διὰ τῆς διδασκαλίας ἐν τοῖς δημοτικῶς σχολείοις ὡς καὶ διὰ δημοσίων ὀμιλιῶν γιγνομένων ὑπὸ τῶν διαφόρων τῆς χώρας ἀγρονόμων, οἵτινες διευθύνουσι συνάμα ἀγρονομικοὺς σταθμοὺς ἐν ἐκάστη τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐν Ἑλβετίᾳ, ὡς ἐκ γαλλικῶν ἐφημερίδων πληροφοροῦμαι, πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν διωργανίσθησαν τὰ στοιχειώδη μαθήματα τῆς μεθοδικῆς γεωργίας καὶ λίαν ἐπιτυχῶς διδάσκονται ἐν Λωζάνῃ. Ἡ γενικὴ γεωργία, ἡ χημεία, ἡ βοτανικὴ, ἡ γαιολογία, ἡ μετεωρολογία ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν γεωργίαν, ἡ κηπουρικὴ, ἡ δενδροκομία, ἡ ἀμπελοργία, ἡ δασονομία, ἡ ζωοτεχνία, ἡ μελισσοκομία, αἱ ἀγροτικαὶ μηχαναὶ καὶ ἡ οἰκονομία ἀπαρτίζουν τὸ πρόγραμμα τῆς γεωργικῆς ταύτης διδασκαλίας. Τὰ μαθήματα ταῦτα δημοσιεύονται συνάμα καὶ διανέμονται δωρεὰν εἰς τοὺς γεωργοὺς τῆς χώρας, ὅπως διαδίδονται αἱ γνώσεις τῆς προόδου ἀνὰ πάσας τὰς τάξεις καὶ ἐξασφαλίζεται οὕτω ἡ πρὸ πολλοῦ ἐν Ἑλβετίᾳ βασιλεύουσα ἠθικὴ καὶ ὕλικὴ εὐτυχία. Τὰ κυριώτερα ἐν Ἑλβετίᾳ εἰδικὰ τῆς γεωργικῆς διδασκαλίας καταστήματα εἶνε ἡ ἀγρονομικὴ καὶ δασονομικὴ ἀκαδημία, ἣτις ἀποτελεῖ μέρος τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ζυρίχης. Αἱ γεωργικαὶ Σχολαὶ ἐν Rütli, Strickooff καὶ ἐν Cernier πρὸς τούτοις καὶ μία ἰδιαιτέρα τῆς γαλακτοκομίας Σχολή. Αἱ γνώσεις τῆς γεωργίας παρέχονται ἐν τῇ δευύσῃ ἀναλογίᾳ καὶ ἐν πολλοῖς τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν ὀρφανοτροφείων.

Καὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ ἐσχάτως διωργανίσθη ἡ διδασκαλία τῆς γεωργίας. Μετὰ τινὰς ἄλλας ἀποτυχεῖς ἀποπειράς ἡ Κυβέρνησις ἵδρυσεν τῷ 1876 ἐν γεωργικὸν κατάστημα ἐν Nageningen, περιλαμβάνον τρία τμήματα, ὧν τὰ δύο εἶνε καθιερωμένα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωργίας, τὸ δὲ τρίτον τμήμα ἀποτελεῖ εἰς ἀγρονομικὸς σταθμός, διευθυνόμενος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Mayer, ὅστις διδάσκει συνάμα τὴν ἀγροτικὴν χημείαν. Ἡ κηπουρικὴ διδάσκειται ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Linné, ἵδρυθεῖσα πρὸ εἴκοσι περὶπου ἐτῶν ἐν Watersgrafmer παρὰ τῷ Amsterdam, ὡς καὶ ἐν Frederiksoor. Ἐκτὸς τούτων σπουδαίαι τινες γεωργικὴ ἐταιρία πολλὰς καταβάλλει προσπαθείας πρὸς διεξαγωγὴν δημοσίων γεωργικῶν ὀμιλιῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὡς καὶ πρὸς ἵδρυσιν πρακτικῶν τῆς γεωργίας Σχολῶν προωρισμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς τοῦ γάλακτος βιομηχανίας, οἷον τὴν τυροποιίαν, βουτυροποιίαν κτλ., τέχνας ἀξιόλογον λαβούσας ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀνάπτυξιν.

Ἐν Πορτογαλίᾳ ὑφίσταται πρῶτον μία ἀνωτάτη τῆς γεωργίας Σχολὴ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ· εἶτα δὲ μία γεωργικὴ Σχολὴ ἤττονος ἀξίας ἐν Cintra. Ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως Coimbre ὑπάρχει ἕδρα ἰδιαιτέρα πρὸς διδασκαλίαν τῆς γεωργίας. Πρὸ δεκαετίας δὲ ἤδη ἐκάστη ἐπαρχία ἐπωφελεῖται τῆς διδασκαλίας ἐνός ἀγρονόμου ἀποστελλομένου ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅπως ποιῆται δημοσίαις ὁμιλίαις ἐπὶ τῶν νεωτέρων καὶ παραγωγικωτέρων τῆς καλλιέργειας μεθόδων.

Ἐν Δανιμαρκίᾳ ἀκμάζει ἡ βασιλικὴ Ἀκαδημία τῆς γεωργίας καὶ τῆς κηπουρικῆς, ὡς καὶ ἡ ἀνωτάτη Σχολὴ τῆς κηπουρικῆς τοῦ Rosemborg ἐν Κοπενχάγη. Ἡ διδασκαλία τῆς κηπουρικῆς παρέχεται προσέτι ἐν τρισὶν ἄλλοις καταστήμασιν ἐν Ordrup, Støevring καὶ Nestved.

Ἐν Σουηδίᾳ καὶ Νορβηγίᾳ ὑφίστανται δύο ἀγρονομικαὶ Σχολαὶ ἐν Ultuna καὶ ἐν Aluarp. Εἰκοσιεπτὰ δὲ ἄλλαι δευτερευούσης ἀξίας γεωργικαὶ Σχολαὶ ὑπάρχουσι καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, τέσσαρες Σχολαὶ τῆς γαλακτοκομίας ἐν Bergvara, Haddorp, Glastorp καὶ Varplosa, μία ἀνωτάτη δασονομικὴ πλησίον τῆς Στοκόλμης καὶ ἕξ ἄλλαι δευτερεύουσαι τῆς δασονομίας Σχολαὶ. Ἡ κηπουρικὴ τέλος διδάσκεται ἐν Rosendal καὶ ἐν τῇ ῥηθείσῃ ἀγρονομικῇ Σχολῇ ἐν Alnarp.

Ἀνάλογα ἔχει τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς γείτονος Ῥουμανίας, ἔνθα ὑπάρχουσι, καθ' ἃ πληροφοροῦμαι, πρὸς ταῖς πρακτικὰς καὶ μία θεωρητικὴ τῆς Γεωργίας Σχολὴ ἐν Ferestric, ὡς καὶ εἰδικὴ τις Σχολὴ τῆς ἀγροτικῆς μηχανουργίας ἐν Ἰασίῳ. Αἱ γνώσεις τῆς γεωργίας διδάσκονται ἐν πολλαῖς τῶν Σχολῶν τῆς κατωτάτης καὶ μέσης παιδείας. Ὑπάρχουσι προσέτι ἐν τῷ χθесινῷ τῆς Ῥουμανίας Βασιλείῳ ἐκτός τῆς κτηνιατρικῆς σχολῆς, καὶ γεωργικαὶ ἐταιρεῖαι, ἀγροτικαὶ πιστώσεις, ἐκθέσεις, διαγωνισμοί, ἐφημερίδες κτλ.

Καὶ ἐν Τουρκίᾳ ἀκόμη γίνονται ἐσχάτως ἀπόπειραι πρὸς στερέωσιν γεωργικῆς τινος Σχολῆς ἐν Ἀδριανούπολει, δασονομικῆς δὲ Σχολῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰκανὸς ἀριθμὸς νέων ἀποστέλλεται δι' ἐξόδων τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐν Γαλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ γεωργικὰς Σχολὰς· χρησιμοποιοῖ δὲ τούτους μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς διαφόρους γεωργικὰς ἐπιστάσεις καὶ γεωργικὰ ὑπουργήματα.

Ἄν εἶνε ἀληθές ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐν Ἑλλάδι ἐπάγγελμα ἀριθμεῖ τοσούτους ὁπαδούς, ὅσους ἡ γεωργία, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῶν ὑλικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων, ἐκπλήσσειται τις πῶς εἰσέτι τὸ ἔθνος ἡμῶν, ὅπερ ἀνέκαθεν περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν δημοτικὴν

παιδευσιν, δὲν ἤρχισεν ἀκόμη νὰ διδάσκῃ εἰς τὴν ἀγροτικὴν νεολαίαν τὴν τέχνην τοῦ νὰ καλλιερῆ εὐδοκίμως τὴν γῆν καὶ νὰ ζῆ εὐτυχῆς. « Ἄρα, ἔφη ὁ Σωκράτης, μὴ αἰσχυρθῶμεν τὸν Περσῶν βασιλέα μιμησασθαι; Ἐκείνῳ γάρ φασιν ἐν τοῖς καλλίστοις τε καὶ ἀναγκαιοτάτοις ἡγούμενον εἶναι ἐπιμελήμασι γεωργίαν τε καὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην, τούτων ἀμφοτέρων ἰσχυρῶς ἐπιμελεῖσθαι. » (Ξενοφ. Οἰκον. Κεφ. IV).

Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἐν ᾧ μετὰ θαυμασίας ταχύτητος παρακολουθοῦμεν τὰς προόδους τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄλλα τοῦ βίου στάδια, ἀπέναντι τῶν νεωτέρων τῆς γεωργίας μεθόδων καὶ τῶν προόδων τῆς βιομηχανίας κατέχομεν, ὡς μὴ ὄφελε πολλῶ ὑποδεεστέραν τάξιν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐθνῶν μικρῶν καὶ μεγάλων· χωροῦντες δὲ μετ' ἀσυγγνώστου βραδύτητος περὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα παραγνωρίζομεν καὶ ἐλάχιστα ἐπωφελοῦμεθα τῶν πλεονεκτημάτων, ἅπερ ἡ φύσις ἐδώρησε τῇ χώρᾳ ἡμῶν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι χάρις εἰς τὴν φιλοπονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀδίκως πολλάκις ὡς φυγοπόνου διαβληθέντος ὑπὸ πολλῶν τῆς Δύσεως ἐπιπολαίων περιηγητῶν, πάντα τὰ προϊόντα ἡμῶν κατ' ἀξιολόγους ἐπολλαπλασιάσθησαν ἀναλογίας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐξησφαλίσθη δι' ἠρωϊκῶν ἀγῶνων ἡ ἐλευθερία καὶ ἀσφάλεια τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, τίς ὅμως δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι εἰς τὴν προθυμίαν ταύτην τοῦ παρ' ἡμῖν γεωργοῦ ἂν προσετίθετο καὶ ἡ ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις τοῦ τῆς Δύσεως γεωργοῦ καὶ ἂν ἐκαλλιέργει κατὰ τὰ νεώτερα συστήματα, ἤθελεν οὐχὶ μόνον αὐξήσῃ, ἀλλὰ καὶ πενταπλασιάσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ἐπομένως καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς ζυλικῆς, τοῦ οἴνου, τῶν σταφίδων, τοῦ σίτου καὶ ἄλλων δημητριακῶν καρπῶν, τοῦ βάμβακος, τῶν ἐλαιῶν, τῶν ἄλλων ὀπωρῶν, τῶν οἰνοπνευμάτων, τῆς ζαχαρέως, τοῦ ταμβάκου, τοῦ φελλοῦ, τοῦ ἐρυθροδάνου, τῆς ὀρύζης, τῆς βαλάνου, τῆς μετάξης, ἴσως καὶ τοῦ καφέ, καὶ ἄλλων πολλῶν, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ πλουτίσῃ καὶ ἰσχυροποιηθῆ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐξάγων σπουδαιότατα περισσεύματα ἔπαρκους καὶ ἀφθόνη καταναλώσεως; Ἄλλὰ καὶ τῆς κτηνοτροφίας τὰ προϊόντα μεθοδικῶς διεξαγομένης δὲν ἤθελον εἶναι ἀσήμαντα, ἂν ἀναλογισθῆ τις τὰς πλουσίας τῆς Θεσσαλίας βοσκᾶς καὶ ἂν τὸ σαθρόν καὶ πεπαιλωμένον παρ' ἡμῖν ἐπικρατοῦν ἀκόμη σύστημα τοῦ ἀφίνειν τὴν γῆν ἐπὶ τινα χρόνον ἀκαλλιέργητον πρὸς ἀνάπαυσιν αὐτῆς (les jachères) ἀντικαθίστατο ὑπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν τεχνητῶν λειμώνων καὶ ἂν τέλος ἐφηρμοζόντο κατὰ τινα τρόπον καὶ παρ' ἡμῖν αἱ ἀρχαὶ τῆς ζω-

τεχνίας, πρὸς ἃς πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐξοικειοῦνται οἱ κτηνοτρόφοι τῆς Ἑσπερίας. Καὶ οὐδὲν ἄγνοῶ ὅτι, ὅπως ἡ γεωργία εὐτυχῆσῃ καὶ λάβῃ τὴν δέουσαν ἔκτασιν, ἀνάγκη τυγχάνει ἀπαραίτητος τῶν μεγάλων δημοσίων ἔργων, μέσων συγκοινωνίας, ἀποξηράνσεων κλπ., περὶ ὧν τοσοῦτον γενναίως ἀσχολεῖται ἐσχάτως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, φρονῶ ὅμως πάντοτε ὅτι μεταξὺ τῶν ὑψίστης ἀξίας παραγόντων τῆς γενικῆς ταύτης οἰκονομικῆς βελτιώσεως εἶνε καὶ ἡ διάδοσις τῶν νεωτέρων γεωργικῶν γνώσεων διὰ διαφόρων μέσων, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις θέλω προσπαθῆσθαι νὰ πραγματευθῶ.

Ε'

Συμπληρωτικὰ τῆς γεωργικῆς διδασκαλίας μέτρα.

[Διορισμὸς νομαρχιακῶν καθηγητῶν. Σύστασις ἐκθέσεων καὶ διαγωνισμῶν τῆς γεωργίας. Ἀγρονομικοὶ σταθμοί. Συγγράμματα, ἐφημερίδες, ἐγχειρίδια τῆς γεωργίας κλπ.].

Ἐν τοῖς γαλλικοῖς διδασκαλείοις τὸ μάθημα τῆς γεωργίας διδάσκεται συνήθως ὑπὸ τῶν λεγομένων νομαρχιακῶν καθηγητῶν τῆς γεωργίας (professeurs départementaux d'agriculture), οἵτινες ἐκλεγόμενοι διὰ διαγωνισμοῦ ἔχουσιν ἀποστολὴν νὰ μεταβαίνωσιν ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ κηρύττωσιν ἀποστολικῶ τῷ τρόπῳ τὰς νεωτέρας καὶ μεθοδικωτέρας ἀρχὰς τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς. Οἱ καθηγηταὶ οὗτοι ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ὑπουργείου τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, συνάμα δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Τὸ ἔργον αὐτῶν εἶνε, ὡς εὐκόλως τις ἐννοεῖ, ὑψίστης ἀξίας. Ἴσως δὲ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ εἰσαχθῇ καὶ παρ' ἡμῶν τὸ σύστημα τοῦτο. Φρονῶ δ' ὅτι αἱ δημόσιαι αὐταὶ τῆς γεωργίας ὀμιλίαι ἀπευθυνόμεναι εἰς τοὺς καλλιεργητάς, γαιοκτῆμονας καὶ δημοδιδασκάλους τῶν ἐπαρχικῶν ἡμῶν, ἤθελον συμβάλλεσθαι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἔθνους πολὺ περισσότερον ἢ πολλὰ τῶν πολιτικῶν δημηγοριῶν, ὧν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καθ' ἑκάστην ἀκούει. Τὰ πολυτιμότερα δι' αὐτὸν ἀκούσματα ἤθελον βεβαίως εἶναι ἐκεῖνα, ἅπερ ἀποβλέπουσιν εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν γεωργῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι κατ' ἐξοχὴν τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους. Οἱ τοῦ εἴδους τούτου νομαρχιακοὶ ῥήτορες ἤθελον κηρύττει εἰς τὸν γεωργικὸν κόσμον τὰς νεωτέρας ἀνακαλύψεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰς καθ' ἑκάστην ἐφευρισκομένας μεθόδους, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ παραγωγὴ τῶν προϊόν-

των τῆς γῆς ὅσον ἔνεστιν ἀφθονώτερον καὶ οἰκονομικώτερον, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀγνοῶσιν οἱ παραγωγεῖς οὗτοι τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου πᾶν ὅ,τι συμφέρει αὐτοῖς νὰ γνωρίζωσι καὶ νὰ προσελκῶνται εἰς τὴν γενικὴν κίνησιν τῆς προόδου, ἧς ἤμιστα τὴν σήμερον συμμετέχουσιν οἱ παρ' ἡμῶν γεωργοί.

Ἄν ἡ Ἑλλὰς ἀναμένῃ, εἴπερ τις καὶ ἄλλη, τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς ἀσφάλειαν ἐκ τῶν προσόδων τῆς γῆς αὐτῆς, ὅπως ἀσύγγνωστος τυγχάνει ἡ παντελὴς ἀγνοία τοῦ Ἑλληνό γεωργοῦ περὶ τὰ τελειότερα καὶ καρποφορώτερα τῆς καλλιεργείας συστήματα, περὶ τὸ ἐκλέγειν τὰς συμφερωτέρας διὰ τὸν τόπον ἡμῶν γενεὰς τῶν οἰκιακῶν ζῶων καὶ περὶ τὸ καταλλήλως τρέφειν καὶ ἐπιτηδεῖως ταῦτα ἐξασκεῖν καὶ παρασκευάζειν διὰ τὰς ἀγοράς. Οἱ μεταβατικοὶ οὗτοι τῆς γεωργίας καθηγηταὶ ἤθελον ἐφιστᾶ ἀδιακόπως τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀναπληρώσεως τῶν ἐλλείψεων τούτων, πρὸς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς παρασκευῆς καὶ καταλλήλου χρήσεως τῶν διαφόρων λιπασμάτων πρὸς ἐπαύξησιν καὶ βελτίωσιν τῶν προϊόντων διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν διαφόρων παχυντικῶν ὑλῶν, αἵτινες ἐξ ἀγνοίας οἰκτρῶς παρ' ἡμῶν κατὰ μέγα μέρος ἀπόλλυνται. Ἄλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν σπόρων, ὡς καὶ τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων καλλιεργησίμων φυτῶν ἀνάγκη νὰ διαφωτίζη τις τοὺς ἐργαζομένους τὴν γῆν, πρὸς δὲ καὶ περὶ τὸ σαφῶς διακρίνειν καὶ ἐπιτηδεῖως ἐξαφανίζειν τὰς ἐπιβλαβεῖς βλαστήσεις, ὡς καὶ τὰ πάσης ἄλλης φύσεως παράσιτα, ἅτινα ἐλαττοῦσι λίαν ἐπαισθητῶς τὴν εἰσοδίαν.

Ἀναφέροντες τέλος διάφορα παραδείγματα λαμβανόμενα ἐκ τῶν γνωριζόντων καὶ δυναμένων νὰ πλουτῶσι λαῶν θέλουσιν ἐνσπεῖρη οἱ κήρυκες οὗτοι τῆς γεωργίας τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πρόοδον καὶ ἀναπτύσσει οὕτω τῷ χωρικῷ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοβουλίας, τουτέστι τὴν ιδιότητα τοῦ νὰ μὴ ἀποθαρρύνηται ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἀναμένων πάντοτε τὸ πᾶν ἐκ τοῦ χρόνου ἢ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ προκειμένου περὶ βελτιώσεώς τινος νὰ ἔχῃ πολλὴν τὴν πεποιθήσιν εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, οὔσης τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐνός τῶν μάλλον ἀναποφεύκτων ὄρων πάσης προαγωγῆς.

Ἄλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ χωρικός εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συντηρητικῆς κρᾶσεως, δῦσπιστος μάλιστα ὅσον ἀφορᾷ τοὺς νεωτερισμούς. Δὲν πιστεύει παρὰ ὅταν βλέπῃ ἰδίους ὄμμασιν, ὅταν ἀπτηται ἰδίαις χερσίν. Αἱ πλέον εὐφραδέστεραι διδασκαλίαι, αἱ πλέον σοφώτεραι συμβουλαὶ καὶ ἐντολαὶ δὲν κινῶσιν αὐτὸν εὐκόλως, ὅταν τις δὲν κέκτηται τὸ πρότερον νὰ ἐπισφραγίσῃ τοὺς λόγους διὰ πειραμα-

τικῶν παραδειγμάτων, δι' αἰσθητῶν ἀποδείξεων. Πρὸς ἀνάπτυξιν δ' ἐν αὐτῷ ἀποφασιστικῶν ἰδεῶν ἀνάγκη πᾶσα νὰ πλήττη τις διηνεκῶς τὴν ὄψιν αὐτοῦ διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων πάσης νέας γεωργικῆς πράξεως καὶ μεθόδου.

Ἐπιτεταίον ἐκ τούτου τὸ ἀπαραίτητον τῆς συστάσεως ὀλίγων ἀγρονομικῶν σταθμῶν, οἵτινες συνίστανται ἐξ ἑνὸς χημικοῦ ἐργαστηρίου, ἑνὸς μικροῦ μετεωρολογικοῦ σκοπείου, μιᾶς γεωργικῆς βιβλιοθήκης, ἑνὸς μουσείου τῆς γεωργίας καὶ ἑνὸς κήπου προωρισμένου εἰς διάφορα γεωργικὰ πειράματα. Οἱ διευθυνταὶ τῶν σταθμῶν τούτων ἐκλεγόμενοι διὰ διαγωνισμοῦ ἀνάγκη νὰ λαμβάνωνται μεταξὺ τῶν μᾶλλον ἐμπειρῶν τῆς ἀναλυτικῆς χημείας ἀγρονόμων τῆς χώρας. Τὸ λοιπὸν προσωπικὸν τοῦ σταθμοῦ θέλει συνίστασθαι μόνον ἐξ ἑνὸς προπαρασκευαστοῦ καὶ ἑνὸς ὑπηρέτου. Τὸ πρόγραμμα τῆς ἐν αὐτοῖς ἐργασίας θέλει κυρίως περιλαμβάνει ἀναλύσεις τῶν διαφόρων ἐκάστης τοποθεσίας γαιῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τεχνητῶν λιπασμάτων, τῶν τροφίμων διὰ τὰ κτήνη καὶ τῶν σπουδαιότερων καὶ μᾶλλον ἐνδιαφερόντων προϊόντων τῆς γεωργίας, ἐν οἷς καὶ τοῦ γάλακτος, τοῦ οἴνου, τῶν οἰνοπνευμάτων, τοῦ ζύθου κλπ., καὶ τέλος τὴν κατὰ τὰς νέας ἐφευρέσεις τῆς ἐπιστήμης καλλιέργειαν διαφόρων εἰδῶν ἐξ ἐκάστου γένους φυτοῦ ἰθαγενεῶς ἢ ξένου πρὸς δοκιμὴν καὶ ἀναζήτησιν πάσης δυνατῆς βελτιώσεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γεωργίᾳ. Ἐκτὸς τῶν σταθμῶν τούτων ἀπαραίτητος τυγχάνει ἀνάγκη συχῶν γεωργικῶν διαγωνισμῶν καὶ ἐκθέσεων, ὡς τοῦτο γίγνεται πανταχοῦ, ὅπου ἡ γεωργία καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνοῦσι πρὸς εὐτυχίαν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἔθνους. Πᾶς τις φαντάζεται πόσον εὐεργετικῶς ἐπηρεάζεται πὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐνεργητικότης τοῦ λαοῦ ὅταν βλέπῃ ἀπειραριθμους ποικιλίας γεωργικῶν προϊόντων, προερχομένων ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ κειμένων κατὰ τάξιν καὶ σειρὰν πλησίον ἀλλήλων πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συγκρίσεως καὶ διακρίσιν τῆς διαφορᾶς, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων φυσικῶν περιστάσεων. Πάντα τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἀντικείμενα θέλουσιν ἐκτίθεσθαι ἐν ταῖς αὐταῖς αἰθούσαις. Τὰ προϊόντα τῆς μεγάλης καλλιέργειας, τὰ τῆς μικρᾶς καλλιέργειας (τὰ τῆς κηπουρικῆς, τῆς δενδροκομίας, τῆς ἀμπελοργίας), τὰ τῆς δασονομίας καὶ καθ' ἑξῆς θέλουσι βεβαίως ἐκτίθεσθαι κεχωρισμένως ἀπ' ἀλλήλων. Οἴκοθεν ἐνταῦθα ἐννοοῦνται καὶ τὰ ὑπὸ τῆς γεωργικῆς βιομηχανίας μεταποιούμενα προϊόντα, οἶον οἶνοι, οἰνοπνεύματα, ἔλαια, ἄλευρα κλ. Πλησίον τῶν διαφόρων προϊόντων

δέον νὰ ἐκτίθενται καὶ τὰ διάφορα ἐργαλεῖα καὶ αἱ μηχαναὶ, δι' ὧν παράγοντα ἕκαστα. Ἐν μέγα τῆς ἐκθέσεως μέρος θέλουσιν ἐπίσης κατέχει τὰ διάφορα τῆς κτηνοτροφίας προϊόντα, ζῶα πρὸς σφαγὴν, πρὸς ἐργασίαν, πρὸς ἀναπαραγωγὴν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς πρὸς τούτοις δὲ καὶ οἱ τυροί, τὰ βούτυρα, τὰ ἔρια κλ. Τὰ βραβεῖα καὶ ἡ δικάια ἐκτίμησις ἐκάστης ἐργασίας γιγνομένη ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιτροπῶν μεγάλην θέλουσι δίδει τὴν ὄθησιν εἰς τὴν γεωργικὴν δραστηριότητα, μεγάλην δὲ τὴν τάσιν πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν τελειοποίησιν.

Πρὸς παραδειγματισμὸν καὶ ἐνθάρρυνσιν ἡμῶν εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἀποβλέψωμεν οὐχὶ μακρὰν, ἀλλ' εἰς τὰ ἐν τῷ χθεςινῷ τῆς Ρωμουνίας βασιλείῳ γιγνόμενα. Τὸ παράδειγμα τῶν πολὺ πρακτικώτερον ἡμῶν ἐνεργούντων καὶ ἀθορύβως πρὸς τὰ πρόσω χωρούντων Ῥωμούνων καθιστᾷ τῷ ὄντι ἡμᾶς ὅλως ἀναπολογήτους διὰ τὴν ἀκατανόητον ἡμῶν βραδύτητα, ὅσον ἀφορᾷ τὰ στάδια τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Καὶ ἀναγινώσκωμεν μὲν ἐν τοῖς Σχολείοις τὰ τοῦ Σωκράτους ἀθάνατα ῥήματα· «Καλῶς δὲ κάκεινος εἶπον, ὅς ἔφη τὴν »γεωργίαν τῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τροφὴν εἶναι. Ἐὖ μὲν γὰρ »φερομένης τῆς γεωργίας ἔρρωνται καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι ἀπασαι, »ὅπου δ' ἂν ἀναγκασθῇ ἡ γῆ χερσεύειν, ἀποσβέννυνται καὶ αἱ ἄλλαι »τέχναι σχεδὸν τι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν». Λαμβάνομεν ὅμως ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς γλωσσικὸν θέμα καὶ ὡς ὀρηκτῆριον πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν κανόνων καὶ ἐξαίρεσεων, ὀλίγον δὲ φροντίζομεν πρὸς σαφῆ ἐρμηνείαν καὶ θερμὴν σύστασιν τῶν ὑψηλῶν τούτων ἰδεῶν, αἵτινες πρὸ πολλοῦ εὐρίσκουσι τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν παρὰ τοῖς εὐτυχοῦσι τῶν λαῶν. Δὲν ἀγνοῶ ποσῶς τὸ μέγα καὶ χρήσιμον τῆς γλωσσικῆς τῶν συγγραμμάτων ἀναλύσεως, πᾶς τις ὅμως ἐννοεῖ ὅτι δέον νὰ θεωρηταὶ αὕτη ὡς μέσον πάντοτε πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, οἷος εἶνε ἡ σαφῆς κατανόησις καὶ ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, διότι εἶνε προφανές ὅτι χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ σκοποῦ ἐκκληροδότησαν ἡμῖν οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πρόγονοι τὰ συγγράμματα αὐτῶν, ἐν οἷς περικλεῆ κατέχουσι θέσιν καὶ τὰ περὶ τῶν γεωργικῶν ἀντικειμένων διαπραγματευόμενα ἔργα τοῦ Θεοφράστου, Ἡσιόδου, Ξενοφῶντος, ὡς καὶ τὰ μεγάλως τιμώμενα Γαϊοπονικά. Ὑπὸ τοιοῦτον προσέτι πνεῦμα δέον νὰ ἀναγινώσκωνται καὶ τὰ ἐν τῇ λατινικῇ φιλολογίᾳ ἔργα τῶν διασῆμων τῆς ἀρχαιότητος ἀγρονόμων Cato, Varro, Paladius κλ. καὶ ὑπεράνω πάντων τὰ Γεωργικά, τὸ ἀριστοῦργημα τοῦτο τῆς ποιητικῆς τέχνης.

Ἐπιτραπήτω μοι ἐνταῦθα ἡ δικαία τόλμη νὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ ἐπιστήμη παρ' ἡμῖν καλλιεργεῖται κάπως ἀσχέτως πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον. Οἱ περὶ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας διατριβόντες συμπεριλαμβανομένων, πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν ἐπαγγελλομένων, λίαν φειδωλῶς παρέχουσι τὰ φῶτα αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Οὐδεμία ἐν τούτοις τέχνη ἔχει ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τοσούτων ἐπιστημῶν ὅσον ἡ γεωργία. Ἀπεδείχθη δὲ πάντοτε ὅτι ὁσάκις αὕτη παραγνωρίζεται καὶ ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τῶν διαφόρων τῆς χώρας λογίων εἰς τὴν πλεον ἄθλιαν περιέρχεται θέσιν. Ἄν δὲ αὕτη ἀνθῆ σήμερον ἐν τῇ ἐσπερίᾳ ἀφικομένη εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως πασῶν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς εἰδικῶς τὴν γεωργίαν ἐπαγγελλομένους, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν γενναίαν συνδρομὴν διαφόρων βοτανικῶν, γαιολόγων, χημικῶν, φυσιολόγων, ζωολόγων, μηχανικῶν, οἰκονομολόγων, οἵτινες μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων πειραματικῶν ἐργασιῶν καὶ ἐπισταμένων παρατηρήσεων τοσαύτας ποιοῦνται ἀνακαλύψεις καὶ δημοσιεύσεις πρὸς φωτισμὸν τοῦ γεωργικοῦ κόσμου, εἰς οὗ τὴν διάθεσιν παρέχονται ἀναρίθμητα εἰδικὰ συγγράμματα τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας, ὡς καὶ διάφορα-πρακτικὰ ἐγχειρίδια ἀντὶ μικρᾶς τιμῆς, μέγας ἀριθμὸς ἐφημερίδων, ὑπομνήματα γεωργικὰ ἄρθρα, στατιστικαὶ πληροφορίαι, μουσεῖα, καὶ βιβλιοθήκαι τῆς γεωργίας, ὑπὲρ ὧν δαψιλῶς παρέχουσι τὰ φῶτα αὐτῶν πάντες οἱ ἐπιστήμονες καὶ πεφωτισμένοι τῆς χώρας ἄνδρες. Ἐκτὸς τῆς τάξεως τῶν λογίων, αἱ κυβερνήσεις, οἱ κεφαλαιοῦχοι διὰ τῶν συναιτερισμῶν αὐτῶν πρὸς ἐκτέλεσιν διαφόρων μεγάλων δημοσίων ἔργων, ὁδῶν, γεφυρῶν, ἀποξηράνσεων, ἀρδεύσεων, μηχανουργείων καὶ καθ' ἑξῆς, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς κοινωνίας τάξεις πρόθυμον παρέχουσι τὴν συνδρομὴν αὐτῶν πρὸς ὑποστήριξιν καὶ διευκόλυνσιν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου τῆς γεωργίας ἔργου, ὅπερ παρὰ πάντων ἀναγνωρίζεται ὡς τὸ μᾶλλον ἀρμόζον ἀνδρὶ ἐλευθέρῳ καὶ τὸ μᾶλλον συμβαλλόμενον εἰς τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον πλουτισμόν. «Τῆς γεωργίας, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, οὐδ' οἱ πάνυ μακάριοι δύνανται ἀπέχεσθαι. » Ἔοικε γὰρ ἡ ἐπιμέλεια αὐτῆς εἶναι ἅμα τε ἡδυπαθείᾳ τε καὶ οἴκου αὔξησις καὶ σωματῶν ἀσκήσις εἰς τὸ δύνασθαι, ὅσα ἀνδρὶ ἐλευ-
 * «θέρψ προσήκει».

Ἐν Παρισίαις.

Σπυρίδων Χασιώτης.